

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

---

Voorwoord

In 1963 werd bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de LTS een geheel nummer van "Het Land van Herle" gewijd aan de geschiedenis van de school. Nu - 25 jaar later - is het volgende jubileum weer aanleiding tot het samenstellen van een themanummer van ons tijdschrift, nu echter niet gewijd aan de school, maar aan de bouwer, Jan Stuyt.

Bij het samenstellen van een expositie over Jan Stuyt en Heerlen bleek dat van alle soorten gebouwen die hij ontworpen heeft, er in Heerlen nog één of meer exemplaren aanwezig zijn. Van kerk en school tot villa, middenstandswoning en niet te vergeten de sociale woningbouw. Het is dus mogelijk in één stad het totale oeuvre van Stuyt te bestuderen, want ook zijn gedachten over stedenbouw zijn gedeeltelijk in Heerlen gerealiseerd.

De redactie heeft het bijzonder op prijs gesteld dat het bestuur van de Stichting Historische Kring "Het Land van Herle" bereid was de extra-kosten voor deze aflevering voor zijn rekening te nemen. Daardoor kunnen wij onze abonnees een omvangrijk nummer aanbieden, waarin er toch voor gezorgd is - om met de woorden van Stuyt te spreken - "dat de primaire massa's blijven overheerschen en het ondergeschikte niet buiten zijn rol treedt".

Redactie

JAN STUYT
ARCHITECT
BEZVIDENHOVT-195
S'GRAVENHAGE

Jan Stuyt, architect (1868-1934)

De architect Jan Stuyt willen begrijpen betekent je te moeten verdiepen in een leefwereld, beter een geloofswereld die kenmerkend voor de 19de eeuw was. In een paar decennia had het katholieke volksdeel van Nederland zich duidelijk weten te emanciperen, zowel op politiek als maatschappelijk gebied, hetgeen o.a. vorm kreeg in een eigen architectuurstijl, de zgn. "Neo-Gotiek". Deze stijl ging terug op een in katholieke ogen roemvolle historische periode. Deze architectuuropvatting die Stuyt later uitdiepte, was in de 19de eeuw tot ontwikkeling gekomen. Het bijzondere van Stuyts werk is dat hij erin slaagde deze "ouderwetse" ideeën in een "moderne" 20ste eeuwse vorm te gieten.

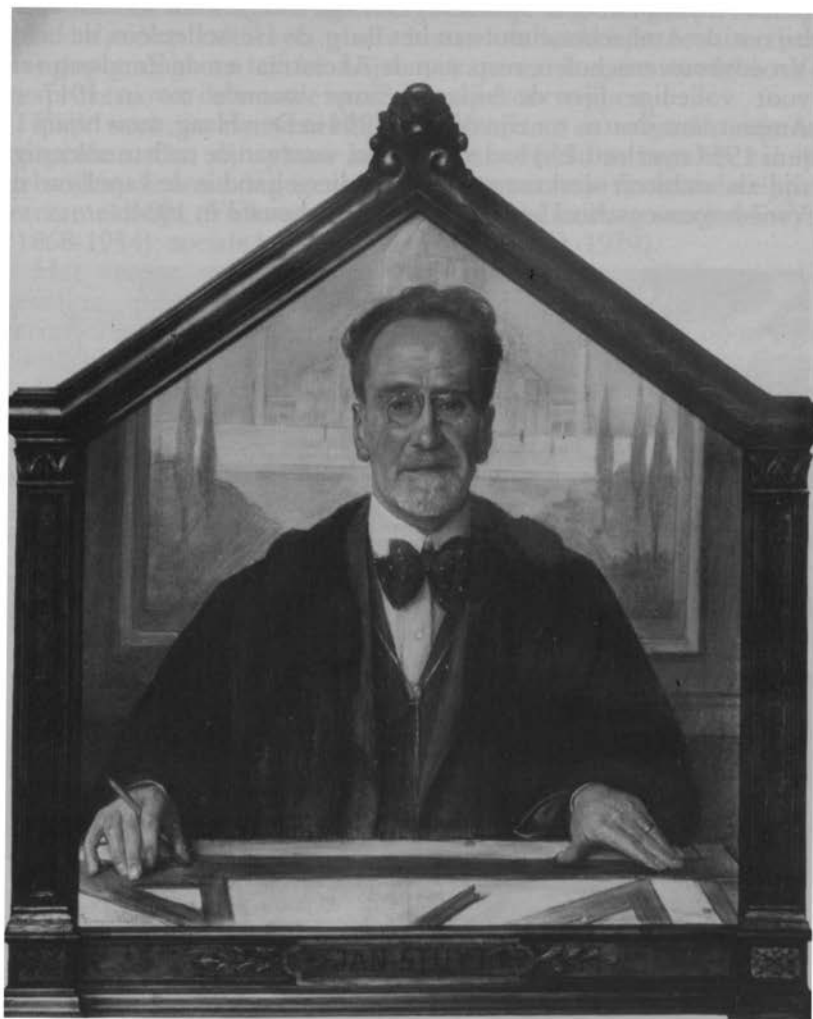
Jan Stuyt werd op 21 augustus 1868 geboren te Purmerend. Omdat de directe opleidingsmogelijkheden tot architect toen nog gering waren, doorliep hij een lange praktijkgerichte beroepsweg langs verschillende architectenbureau's. Hij begon op vijftienjarige leeftijd als tekenaar, werd later uitvoerder en tot slot ontwerper/architect. In 1900 (hij was toen reeds 32 jaar) begon hij samen met Jozef Cuypers (zoon van de beroemde P. Cuypers) een eigen architectenbureau. In 1909 ging Stuyt alleen verder. Hij trouwde in datzelfde jaar met Jeanne Louise Barozzi. Door de familie van zijn vrouw die overal verspreid in Europa woonde, maakte Stuyt vele reizen en kreeg vele contacten, hetgeen soms in opdrachten resulteerde.

Tot 1911 bestonden zijn opdrachten voornamelijk uit het ontwerpen van kerken, zoals de Jozefkerk in Enschede, en van villa's. Hij werkte verder mee aan de bouw van de Bavotkathedraal te Haarlem en de restauratie van kasteel Ter Haar bij Haarzuilens (Utrecht). Na 1911 hield hij zich voor een groot gedeelte bezig met arbeiderswoningbouw in Limburg, een tot dan toe voor hem onbekend architectuurterrein. Met de voor hem vanzelfsprekende zorgvuldige en degelijke aanpak ondernam hij studiereizen en las literatuur om snel geheel op de hoogte te zijn van het nieuwe arbeidsveld.

Rond die tijd werd hij op aanraden van dr. Poels benoemd tot bouwkundige van "Ons Limburg", de instelling die de katholieke arbeiderswoningbouw in Zuid-Limburg wilde organiseren. Niet alleen "Ons Limburg" werd hiertoe opgericht, maar ook allerlei andere instellingen die nodig geacht werden om het katholieke karakter van Zuid-Limburg te behouden in een tijd vol veranderingen.

Omdat het werk voor "Ons Limburg" zeer omvangrijk werd (hij ontwierp circa 3000 woningen in 10 jaar tijd) richtte Stuyt een filiaal op van zijn bureau in Heerlen. Het bureau werd gevestigd aan het Wilhelminaplein. A. Bartels werd zijn medewerker.

In 1916 werd Stuyt benoemd tot architect en esthetisch adviseur van "Ons Limburg", terwijl zijn bureau werd overgenomen en als "Technisch Bureau" voortgezet. In 1925 kwam er een einde aan het

Geschilderd door Antoon van Welie.

dienstverband van Stuyt. Door de hoge bouwprijzen stagneerden ook de bouwprogramma's van "Ons Limburg" en had men geen behoefte meer aan een vaste architect. Na 1925 bleef Stuyt gewoon doorgaan met het werk dat hij altijd al gedaan had, ook tijdens zijn werk voor "Ons Limburg", nl. grote openbare gebouwen, kerken en villa's ontwerpen. Ook in Zuid-Limburg heeft hij vele grote gebouwen ontworpen, ofwel in relatie met zijn werk voor "Ons Limburg" of

omdat hij door andere opdrachtgevers gevraagd werd. Zo ontwierp hij o.a. de Ambachtsschool aan het Burg. de Hesselleplein, de beide Vroedvrouwenscholen, resp. aan de Akerstraat en de Zandweg (zie voor volledige lijst de bijlage). Stuyt woonde tot in 1917 in Amsterdam, daarna tot zijn dood in 1934 in Den Haag, waar hij op 11 juni 1934 overleed. Hij had vier zonen, waarvan de oudste ook enige tijd als architect werkzaam was. Van diens hand is de kapel van de Vroedvrouwenschool aan de Zandweg, gebouwd in 1934.

*Molenberglaan 46-50.
Panden ontworpen door Jan Stuyt.*

Jan Stuyt een plaats geven binnen de Nederlandse architectuur is een hachelijke zaak. In de vakliteratuur wordt zijn werk meestal terloops genoemd. Hij wordt vrijwel altijd te berde gebracht als de architect die brak met de traditie van de neo-gotiek en nieuwe wegen wees voor een eigen stijl voor katholieke kerken. Stuyts andere werk wordt in een dergelijke context bijna nooit genoemd. Argumenten op grond waarvan Stuyt met recht een doorbraak in de architectuur toe te dichten is, ontbreken hierbij. Nergens wordt beschreven hoe Stuyt dan met de traditie brak. Vergelijkingen van Stuyts werk met de grote meester van de neo-gotiek ontbreken. Stuyt is echter lange tijd werkzaam geweest op het bureau van Cuypers, heeft zelfs het vak daar geleerd. Het zou dus voor de hand liggen te onderzoeken om welke redenen en op welke wijze Stuyt gebroken heeft met de

neo-gotische traditie. Dit is echter tot nu toe nog niet gebeurd en op grond daarvan zal Stuyts plaats binnen de kerkelijke architectuur voorlopig nog een cliché blijven, want er is geen oordeel uitgesproken over de waarde van Stuyts kerkontwerpen.

Zijn werk in de wereldlijke architectuur is vrijwel nergens besproken. Om zijn plaats binnen deze wereld te bepalen zal ik gebruik maken van de gegevens zoals die voor mijn doctoraalscriptie verzameld zijn (Volkswoningbouw in Zuid-Limburg van Jan Stuyt (1868-1934); sociale betrokkenheid of routine?, 1979).

Het vroege werk van Stuyt vertoont a-symmetrische gevelindeling, verschillen in kleur en materiaalgebruik, ongewone materiaalkeuze en wordt daarom "revolutionair" genoemd door zijn tijdgenoten. Van deze vernieuwende manier van werken stapt Stuyt op een bepaald moment af en kiest voor een algemene traditionele opzet bij zijn ontwerpen. Hij past dan barokachtige of classisistische elementen toe zoals zuilen, pilasters, rustica-hoekstenen en dergelijke. Een dergelijke manier van bouwen was in Engeland rond de eeuwwisseling zeer populair en raakte ook in Nederland in zwang. Stuyt bleef aan deze bouwstijl vasthouden toen de architecten in Nederland gingen experimenteren met nieuwe materialen, nieuwe vormen en andere opvattingen over hoe mensen wonen. Hij

O HEER. IK HEB DE LUISTER
VAN UW HUIS BEMIND EN
VAN DE PLAATS WAAR
UWE HEERLIJKHEID WOONT
WEES GEGROET WEES GEGROET
WEES GEGROET

R I P

JAN STUYT
ARCHITECT

LID VAN DE MARIA-CONGREGATIE

21 AUG., ST. JEANNE DE CHANTAL 1868

† 11 JULI, SINT PIUS 1 1934

getuigde in die tijd in zijn geschriften van zijn duidelijke hiërarchische maatschappijopvatting, zoals die door God gewild zou zijn. Een dergelijke opvatting had Stuyt ook over de architectuur. Een kerk staat bovenaan, daaronder een monumentaal gebouw, een villa voor een directeur volgt daaronder, en onderaan op de ladder staat de arbeiderswoning. Met deze kijk op architectuur stond Stuyt alleen in een tijd waarin de opvattingen over hoe de maatschappij er zou moeten uitzien zeer beïnvloed werden door sociaal-democratische ideeën.

Naar buiten toe vertoonde Stuyt een starre houding ten opzichte van zijn opvattingen. Hij bleef vasthouden aan zijn opvatting, hoe de meningen rondom hem ook veranderden. Mijns inziens is deze starre houding er ook de oorzaak van dat Stuyts werk niet belangrijk en niet vernieuwd genoeg geacht werd om er voldoende aandacht aan te besteden. Wanneer dat wel gebeurd zou zijn, zou naar mijn mening Stuyt te voorschijn komen als een architect die zich weliswaar bediende van traditionele vormen, maar wiens opvattingen over wonen een zodanige vorm kregen in zijn wijken en huizen dat zij de toets van onze tijd vaak moeiteloos doorstaan. Met name de stedenbouwkundige situering van bepaalde wijken van Stuyt is van bijzondere kwaliteit. Alleen al op grond hiervan zou Stuyt een belangrijker plaats verdienen in de Nederlandse architectuur dan hem tot op heden ten deel is gevallen en is de Heerlense expositie welkom.

A. Stevens-Ruiters

Stedebouwkundige ontwikkelingen in Heerlen, 1900-1928.

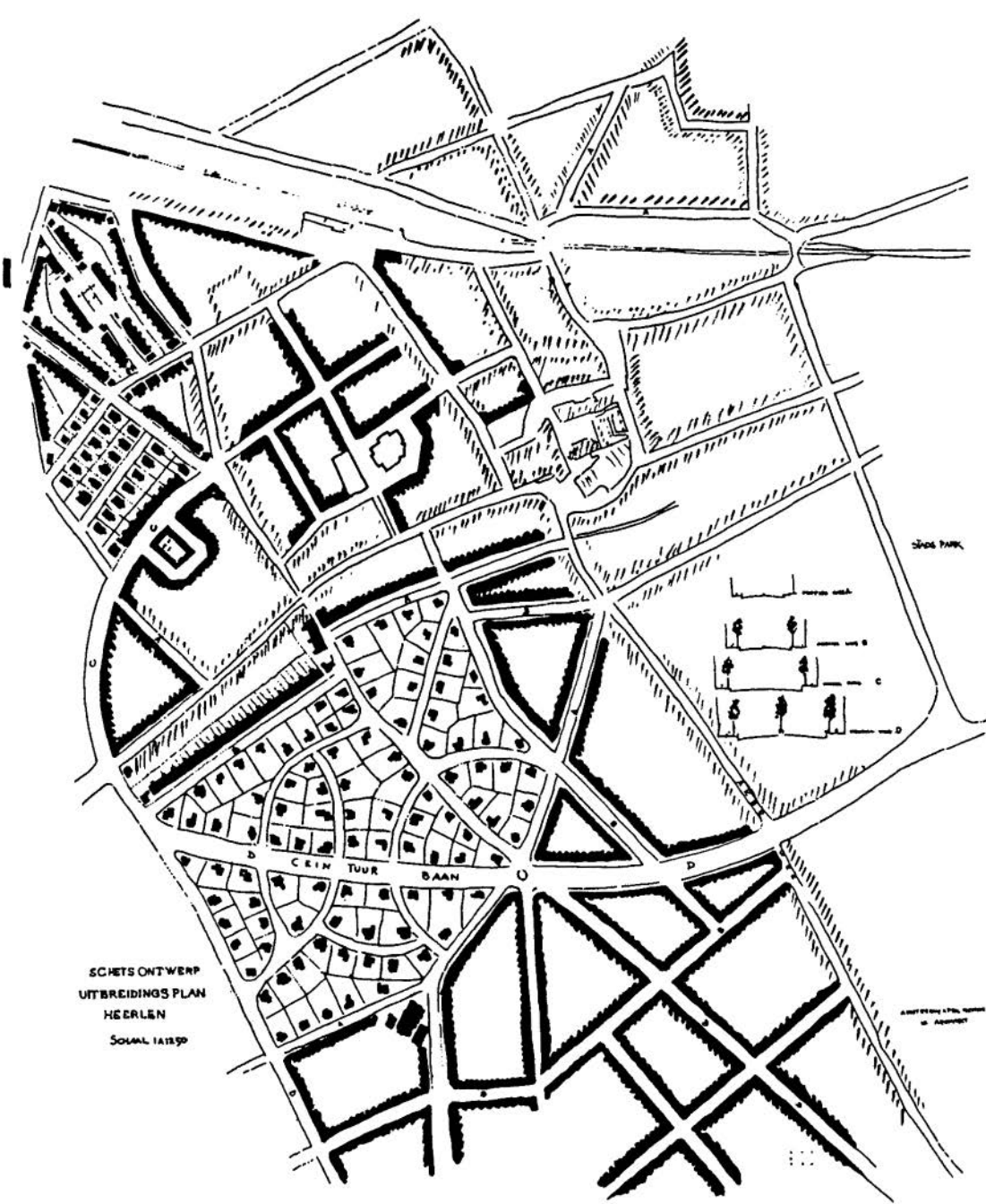
Initiatiefnemers en verantwoordelijkheden.*

Een van de taken die de overheid had, was die van het onderhoud der wegen. In ons eigen archief treffen wij daar stukken over aan, die uit de 18de eeuw stammen. Het bouwen aan of bij die wegen was uiteraard een zaak, die aan het particulier initiatief werd overgelaten. Bouwen op eigen grond is van oudsher een recht dat de eigenaar van de grond toekomt. Zo bepaalt artikel 626, lid 2 van het Burgerlijk Wetboek dat de eigenaar kan bouwen wat hij wil, zij het dat wettelijke beperkingen mogelijk zijn. Vóór de uitvoering van de Woningwet 1901 was toestemming vragen aan de overheid niet nodig, al konden plaatselijke verordeningen wel anders bepalen. Zo gingen reeds in de 2de helft van de 19de eeuw plaatselijke overheden zich bemoeien met "keuringen op rooiingen", d.w.z. met de ligging van de huizen ten opzichte van de openbare weg. In feite zijn dit publiekrechtelijke beperkingen op het recht tot bouwen, zoals de eigenaar dat zelf wilde.

De rol van de overheid met betrekking tot de gebouwde omgeving kan zeer verschillend zijn:

- Men kan die overheid zien als wegebouwer en wegenbeheerder, een functie die zij vanaf de Romeinse tijd tot heden vervult.
- Men kan diezelfde overheid zien als bewaker van "stedeschoon", waarvoor gemeentelijke verordeningen uitgevaardigd en welstandscommissies in het leven geroepen zijn.
- Men kan de overheid ook zien als stedbouwer, als ontwerper van stadsplannen. Een voorbeeld dichtbij huis zien we nu bij de sanering der mijnterreinen.
- Men kan de overheid ook zien optreden als bouwheer, waarbij zij aan derden opdrachten geeft om gebouwen op te richten. Te denken valt in Heerlen bijvoorbeeld aan het Stadhuis, de Openbare Bibliotheek en het Thermenmuseum.
- En tenslotte kan men de overheid ook zien als verzorger van openbare veiligheid en gezondheid. Reeds vanaf de middeleeuwen speelde de brandveiligheid een grote rol en via politieverordening, woningwet en bouw- en woningtoezicht hadden de gemeenten instrumenten in handen om een en ander te regelen.

De stedbouw van Heerlen wordt door deze overheidstaken bepaald, maar ook de particuliere architecten oefenden en oefenen hun invloed op de stedbouw uit. Het zou te ver voeren om in het kader van dit artikel aan de hand van de historie na te gaan welke ontwikkelingen ten goede of ten kwade hebben plaatsgevonden en hoe het totaalbeeld van de stedebouwkundige ontwikkelingen van Heerlen nader bestudeerd zou kunnen worden. Een dergelijk

*Ontwerp Jan Stuyt.
De Ceintuurbaan is de huidige Ruys de Beerenbroucklaan.*

onderzoek zou zeker voor een stad als Heerlen zinvol kunnen zijn, maar dat onderzoek zou eerder door een stedenbouwkundige dan door een historicus verricht kunnen worden. In mijn onderzoek beperk ik mij nu tot de initiatiefnemers en de verantwoordelijkheden.

In Heerlen vinden wij de eerste bouwvoorschriften terug in de Algemene Politieverordening van 1885. In de hoofdstukken "Regeling van het brandwezen" en "Bouwen, vernieuwen van gebouwen..." lezen we dat er geen nieuwe gebouwen mochten worden gebouwd of opnieuw mochten worden opgetrokken, als niet van tevoren door B. en W. de rooilijn of scheidslijn was aangegeven. Het was toentertijd nog voldoende om dit veertien dagen vóór de aanvang van de bouw schriftelijk aan te vragen, waarna B. en W. ook weer schriftelijk opgave deden van de grens- en/of rooilijnbepaling.

De eerste Heerlense bouwverordening ("Bouwreglement") van 22 februari 1894 bepaalde onder meer dat men verplicht was tot schriftelijke aanvraag bij B. en W., als men wilde bouwen, herbouwen of verbouwen en dat bij deze aanvraag een omschrijving van het op te richten gebouw gevoegd moest zijn. Tekeningen werden echter nog niet nodig geacht. Ook nu werden de aanvragen hoofdzakelijk beoordeeld in verband met de ligging van de panden ten opzichte van de rooilijn en in verband met de brandveiligheid. De bouwverordening van 4 februari 1898 bepaalde dat bij de aanvraag een situatietekening en bouwtekeningen met omschrijving (in duplo) bijgevoegd moesten worden.

Al deze bouwvoorschriften bevatten echter nog steeds weinig voorschriften met betrekking tot de indeling van de woning, de sterkte van de fundamenteën, vloeren, muren e.d.. Pas de Woningwet 1901 schreef de gemeentebesturen voor dit soort bepalingen in hun bouwvoorschriften op te nemen. De woningwet werd onder meer in het leven geroepen om wettelijke bevoegdheden te krijgen om een einde te maken aan de vele éénkamerwoningen, doordat gemeentebesturen de bevoegdheid kregen verbeteringen aan bestaande woningen voor te schrijven. Verder werden er regels gegeven voor onteigening, onbewoonbaarverklaring, verlenen van voorschotten tot woningverbetering etc.. De gemeentebesturen moesten een bouwverordening vaststellen die in overeenstemming was met de Woningwet, zij moesten voorschriften geven ten aanzien van de rooilijnen, uitbreidingsplannen vaststellen en regels geven voor de bebouwde kom; dit alles moest gebeuren nadat de Gezondheidscommissie (ingesteld door de Woningwet 1901) was gehoord.

In Heerlen kreeg de Gezondheidscommissie in 1902 opdracht een concept-verordening te maken. Na het nodige geharrewar en enige interventies van de kant van G.S. werd in de raadsvergadering van 6 maart 1908 werd in de raadsvergadering van 6 maart 1908 de eerste Heerlense bouwverordening op grond van artikel 1 van de Woningwet 1901 definitief vastgesteld.

Geen regeling zonder controle. Zo ook op het punt van bouwen.

De gemeenteraad besloot daarom reeds in de vergadering van 21 december 1899 een gemeentearchitect aan te trekken. Het zou een part-time functie worden waarbij de man een vast jaarsalaris van f. 200,-- zou krijgen en 3½% van de bouwsom van gemeentewerken, die duurder dan f. 1.000,-- zouden zijn. In dezelfde vergadering werd tevens een instructie vastgesteld, waaruit blijkt dat hij - naast het ontwerpen en berekenen van alle bouwkundige werken van de gemeente - ook belast is met het toezicht op de naleving van de gemeentelijke bouwverordening. Ook het vaststellen en uitzetten van de rooijlijnen behoort tot zijn taak.

In dezelfde raadsvergadering werd meteen tot benoeming overgegaan van J. Seelen, die met ingang van 1 januari 1900 in functie trad. Nodig was dit toezicht wel, want ten gevolge van de steenkool-exploitatie moest er veel gebouwd worden. De bevolking die nodig was om in de mijnen te werken, moest gehuisvest worden en liefst niet al te ver van de mijn vandaan. Er moesten wegen worden aangelegd, winkels en kantoren gebouwd en er moesten andere voorzieningen getroffen worden. Het dorpse karakter ging langzaam maar zeker verdwijnen. Ook vóór de komst van de mijnen nam Heerlens inwonertal toe, maar nooit met meer dan 2% per jaar en dus was de ontwikkeling een geleidelijke te noemen. In die tijd was het een marktplaats in een agrarische omgeving, ver van alle verkeer.

De aanleg van de spoorlijn in 1896 haalde de plaats uit haar isolement en tot aan de Eerste Wereldoorlog nam de bevolking met gemiddeld 13% per jaar toe. Door de Eerste Wereldoorlog werd de import van kolen in ons land zeer moeilijk, zo niet onmogelijk. De eigen mijnen moesten daardoor hun productie verhogen; ook werden in die tijd nieuwe mijnen in bedrijf genomen (Emma 1914, Hendrik 1918, O.N. III 1917). Voor dat alles waren mensen nodig en zo is het verklaarbaar dat in 1917 de bevolking van Heerlen met 17% toenam. In de jaren twintig werd het wel wat rustiger maar de toename bleef gemiddeld 6% per jaar bedragen¹.

Parallel met de bevolkingstoename liep de aanwas van het aantal huizen in Heerlen. Het volgende overzicht geeft dit duidelijk weer:

1869	1.048 huizen
1879	1.050 huizen
1889	1.045 huizen
1899	1.141 huizen
1909	1.805 huizen
1919	5.485 huizen
1930	9.202 huizen ² .

Seelen legde in 1913 zijn functie neer. In de gemeenteraadsvergadering van 1 juni 1913 werd hem eervol ontslag verleend. Hij werd opgevolgd door Th. van Kan, die slechts korte tijd gemeentearchitect geweest is. In tegenstelling tot zijn voorganger werd Van Kan in tijdelijke dienst aangesteld met een opzegtermijn van één

Schoolstraat 1. Pand ontworpen door Th. van Kan.

Valkenburgerweg 22. Pand ontworpen door J. Seelen.

maand. Deze wijze van aanstellen had niets met de persoon te maken maar meer met de algehele reorganisatie van de technische dienst die men op het oog had. Er werd duidelijk de behoefte gevoeld aan een permanent toezicht en aan een permanente leiding en dit kon alleen gebeuren indien de technische dienst een zelfstandige organisatie ging vormen onder leiding van een eigen directeur.

Van Kan werd op dezelfde condities aangenomen als zijn voorganger. Ook hij werd part-timer. Daarnaast had hij zijn eigen architectenbureau. Wel werd zijn salaris met ingang van 1 januari 1914 verhoogd tot f. 500,- per jaar³. Lang is hij niet in functie geweest, want op 17 december 1914 komt hij na een ongeval op de Heerlerbaan te overlijden.

Tijdens zijn kortstondige carrière als gemeentearchitect is hij in ernstige moeilijkheden gekomen. In de raadsvergadering van 15 april 1914 wordt daar iets van zichtbaar als één van de raadsleden nadere informatie wenst over de aanleg van de weg naar de Molenberg (bedoeld is het gedeelte van de Oliemolenstraat bij het Aambos). Met name wil hij weten of er werkelijk een enorme rekenfout is gemaakt bij het berekenen van de hoeveelheid te verplaatsen grond. De raadsvoorzitter - burgemeester Waszink - moet "met leedwezen bekennen hier werkelijk voor een lastig geval te staan". De gemeentearchitect had inderdaad een rekenfout gemaakt. In plaats van de door hem berekende 6.500 m³ grond die verplaatst moest worden, bleek dit in werkelijkheid bijna het vijfvoudige te zijn. Waszink is een groot voorstander van een reorganisatie bij de technische dienst en hij benut deze kans die hem door Van Kan geboden werd, door de volgende opmerking te plaatsen: "Dit feit mag wel als een eigenaardige illustratie gelden van den toestand aan het bureau van Openbare Werken te Heerlen".

Nog eenmaal werd Van Kan in een raadsvergadering genoemd. Bij de begrotingsvergadering op 30 december 1914 wilde de voorzitter doordrukken dat er een directeur Openbare Werken benoemd werd. Hij was nl. van mening dat de klachten zouden aanhouden zolang daar "geen degelijk, flink en bekwaam ambtenaar aan het hoofd komt". Het tijdstip om nu een directeur te benoemen was gunstig "daar de plaats van gemeentearchitect toch vacant is en wij dien ambtenaar niet behoeven te ontslaan. De heeren weten toch allen op welk een treurige wijze deze laatstgenoemde ambtenaar om het leven gekomen is. Was hij echter in leven gebleven, zoo zou hij tóch ontslagen zijn, hij was trouwens slechts tijdelijk aangesteld, daar wij niet met een halve kracht, welke immers slechts f. 500,- salaris genoot, konden blijven voortsukken." Zelden zal in de raadszaal van Heerlen een korter en harder In Memoriam zijn uitgesproken!

De reorganisatie van de technische dienst werd doorgezet en dit resulteerde in een zelfstandige dienst Openbare Werken onder een eigen directeur. Met ingang van 1 augustus 1915 trad P. Hornix als zodanig in functie. In zijn instructie, die door de raad op 18 augustus

Geleenstraat 55. Pand ontworpen door J. Seelen.

Saroleastraat 40-42. Panden ontworpen door Th. van Kan.

werd vastgesteld, staat dat hij belast is met de leiding van de dienst en dat hij zorgt voor de naleving van alle wetten, reglementen en verordeningen die op openbare werken betrekking hebben.

Zo bepaalde de Woningwet 1901 o.a. dat gemeenten die meer dan 10.000 inwoners hadden of wier inwonertal in de laatste vijf jaar met meer dan één vijfde was toegenomen, een plan van uitbreiding moesten vaststellen. Heerlen moest dat dus om beide redenen doen, maar desondanks zou het tot 1936 duren voordat dit gerealiseerd zou zijn. De eigen dienst was onvoldoende bemand om een dergelijke klus te klaren en daarom werd de opdracht aan een buitenstaander verstrekt. Zo kreeg Ir. J. Klijnen uit 's-Gravenhage in 1928 de opdracht een uitbreidingsplan voor de gemeente te maken en werd hij de stedenbouwkundige adviseur.

Maar ook voordat Klijnen werd ingeschakeld moest er natuurlijk gebouwd worden en men behielp zich in die periode met partiële uitbreidingsplannen. In de terminologie van vandaag zouden wij eerder spreken van een bestemmingsplan voor een kleiner of groter gebied met dien verstande dat het bestemmingsplan ook het beheer van bestaande gronden en opstallen regelt. De eerst verantwoordelijke daarvoor was de directeur Openbare Werken. Dat blijkt uit een brief van 11 december 1919 waarin hij aan het college van B. en W. schrijft over de werken die zijn dienst aangaan. "Het vaststellen der rooilijnen is te beschouwen als een onderdeel van een goed uitbreidingsplan". En iets verderop geeft hij een opsomming van voorlopige uitbreidingsplannen die door hem ontworpen zijn. Samen vormen die - zo betoogt hij - niet alleen een groot en aaneensluitend gedeelte van de gemeente maar in werkelijkheid ook dat gedeelte, waarvoor de vaststelling van een uitbreidingsplan gewenst is. Het maken van de tekeningen is echter een omslachtig en tijdrovend werk, waarvoor de mankracht ontbreekt⁴.

Die mankracht was er vroeger ook niet. Ook toen er een gemeentearchitect was, werd het maken van uitbreidingsplannen (soms?) uitbesteed. De oudste opdracht in die zin die ik heb kunnen achterhalen, is een opdracht aan Jan Stuyt en A. Bartels geweest. In augustus 1913 vroeg het college namelijk advies aan de Gezondheidscommissie over het concept-plan van uitbreiding, dat door Stuyt en Bartels was gemaakt. De commissie kon zich met het plan verenigen, maar had natuurlijk - anders was het geen goede commissie - enige kanttekeningen⁵. Niettemin erkent zij in haar commentaar "dat de ontwerper er in geslaagd is voor het toekomstig Heerlen, een stratenplan te projecteren dat bij uitvoering onze plaats zal herscheppen in een riant stadje".

De commissie heeft daar een waar woord laten vallen, nl. stratenplan. Alle uitbreidingsplannen tot 1936 zijn eigenlijk stratenplannen geweest, waarbij de wegen en de richting der wegen ontworpen werden, waaraan de bebouwing zich maar had aan te passen. Zo werd in 1920 het stratenplan Bekkerveld aan G.S. ter

goedkeuring voorgelegd⁶. G.S. schrijven daarop terug dat zij geen stratenplannen hoeven goed te keuren maar wel uitbreidingsplannen en dat Heerlen nog steeds in gebreke gebleven is. De partiële uitbreidingsplannen die Heerlen presenteert, leveren nooit een samenhangend geheel op en ten overvloede wijzen G.S. op de Woningwet, die in artikel 28 voorschrijft dat gemeenten met meer dan 10.000 inwoners een algemeen uitbreidingsplan moeten maken.

De snelle ontwikkelingen in de mijnstreek waren voor de Minister van Binnenlandse Zaken aanleiding om op 28 maart 1918 een "Commissie van Onderzoek naar sociaal-hygiënische toestanden in Zuid-Limburg" in te stellen. Zij kreeg niet alleen tot taak een onderzoek in te stellen, maar zij moest tevens voorstellen doen die tot verbetering van de situatie zouden leiden. De commissie vormde al snel subcommissies en één subcommissie was belast met het woningvraagstuk. In de eerste vergadering van deze subcommissie (op 6 mei 1918) kwam ter sprake of het niet wenselijk zou zijn één algemeen uitbreidingsplan voor de gehele mijnstreek te laten ontwerpen. Frowein, Haex en Poels waren daar voorstander van, maar de fungerend voorzitter van die vergadering, J. Zoetmulder, inspecteur van de Volksgezondheid te Nijmegen, was tégen, omdat "hij nog nooit een mooi uitbreidingsplan gezien had". Besloten werd toen de mijndirecties te vragen of zij gegevens konden verstrekken over de behoefte aan woningen in de mijnstreek met de aanduiding van de plaats waar die gebouwd moesten worden.

Begin 1919 kreeg Ir. Jos Cuypers de opdracht van de commissie een onderzoek in te stellen naar de wenselijkheid van woninggroepen, in dat jaar te bouwen en aan de commissie een schetsplan voor te leggen betreffende die woninggroepen. Vervolgens ontstond bij de commissie de behoefte aan een voortdurende begeleiding op technisch vlak en het is logisch dat J. Cuypers de technisch adviseur van de commissie werd, die de opdracht kreeg een algemeen bebouwingsplan voor geheel Zuid-Limburg te ontwerpen, waarbij aangegeven zou worden welke gronden wel en welke niet voor bebouwing geschikt geacht moesten worden.

Een ambitieus plan dat ook tot een goed einde gebracht werd, maar een dergelijk rapport verliest aan waarde, wanneer het niet bijgewerkt kan worden. En toen de commissie - uit bezuinigingsoverwegingen - geen rijkssteun meer kreeg, hield zij praktisch op te bestaan (1923). De provincie en een aantal gemeenten in Zuid-Limburg betreurden het ten zeerste dat het bebouwingsplan niet meer geactualiseerd werd en dat daardoor de waarde ervan zou verminderen. Voor de provincie was dat aanleiding om een gewestelijk plan voor heel Zuid-Limburg te ontwerpen "om te voorkomen dat iedere gemeente naar eigen smaak en op eigen gelegenheid bouwt en bijv. het villapark van de eene gemeente komt te grenzen aan het industrieterrein der naastliggende gemeente"⁷. Er zou een bureau komen en de gemeenten zouden - op grond van hun

inwonersaantal - bijdragen moeten betalen. Maar daarvoor zouden zij dan ook gratis advies kunnen krijgen over de keuze van de terreinen voor woningbouw, de vaststelling der rooilijnen, tracé's van nieuwe wegen, wijzigingen in bestaande uitbreidingsplannen en concepten van nieuwe uitbreidingsplannen.

Samenwerking tussen de gemeenten was de basis voor het welslagen van het plan. De gemeenteraad van Heerlen besloot in de vergadering van augustus 1927 mee te werken, maar blijkbaar is het idee nooit in de praktijk omgezet. Dit was voor Heerlen aanleiding om Ir. J. Klijnen opdracht te geven een uitbreidingsplan voor de gemeente te maken. Daarmee ontstond een band tussen Heerlen en Klijnen, die eerst in 1952 verbroken werd, toen Klijnen zijn werk als stedenbouwkundig adviseur van de gemeente neerlegde.

J.T.J. Jamar

- * De auteur hecht er veel waarde aan om R. Braad te danken voor zijn hulp bij het onderzoek in de archieven. Voor dit artikel werd een dankbaar gebruik gemaakt van een interne nota die door R. Braad in 1977 gemaakt werd ten behoeve van de Commissie Affectieve Monumenten.

NOTEN

1. P. Overhage, Heerlen, der städtische Mittelpunkt des südlimburgischen Bergbaugbietes; Landschafts-, Wirtschafts-, Bevölkerungs- und Siedlungsbild, Hamburg 1939, blz. 130.
2. P. Overhage, a.w., blz. 142.
3. Ter vergelijking kan dienen dat de gemeentesecretaris in 1914 een jaarsalaris had van f. 2.200,--.
4. AGH, Archief Gemeentebestuur van Heerlen, volgnummer 2134.
5. AGH, Archief Gezondheidscommissie, brief van 29 augustus 1913 aan B. en W..
6. AGH, Archief Gemeentebestuur van Heerlen, volgnummer 2026, brief van 21 mei 1920.
7. Provinciale Staten, zomerezitting 1924.

Het werk van Jan Stuyt buiten Holland, naar de "Heerlense les" van Berlage.

Op 26 juni 1927 schreef de architect dr. H.P. Berlage aan twee Heerlenaren een brief als antwoord op een vraag die aan hem was voorgelegd en die als volgt luidde: Is er in de Nederlandse landhuisarchitectuur invloed van de Engelse landhuisarchitectuur aantoonbaar? Naar de mening van Berlage zou die invloed niet eenvoudig aan te wijzen zijn, omdat er veel eerder sprake was van het tegenovergestelde. "Want", zo doceerde hij in zijn brief, "het type van het zoveel becoquetteerde Engelse landhuis komt oorspronkelijk uit . . . . Holland!"

Binnen de schriftelijke gedachtenwisseling hierover kwam het werk van Jan Stuyt niet met name voor. Toch is het niet alleen redelijk verantwoord, maar in het kader van het Heerlense ook attractief om deze mening van Berlage te gebruiken als sleutel op een inleiding tot het werk van Jan Stuyt, omdat de brief waarin de mening geuit is, geadresseerd was aan twee mensen, die aan de Molenberglaan in Heerlen ieder voor zich woonden in huizen die door Jan Stuyt ontworpen waren¹. Deze huizen waren gebouwd om te voorzien in de huisvesting van ambtenaren en daarmee - wat stand betrof - ongeveer gelijk te stellen personen. Voor dat doel was de vereniging "Woningbouw" in 1916 opgericht en die vereniging had Jan Stuyt als architect aangetrokken.

In het bovenstaande zijn alle hoofdzaken aan te wijzen die nodig zijn om het werk van Jan Stuyt te introduceren. Dat zijn:

1. het probleem van de stijltraditie bij een deel van de Hollandse architectuur uit het begin van deze eeuw;
2. de verbintenis van één van de vertegenwoordigers van de traditionele Hollandse architectuur met de inrichters van het Zuid-Limburgse mijngebied;
3. het sociaal-hiërarchische typenschema dat deze vertegenwoordiger van de traditionele Hollandse architectuur in zijn werk toepaste;
4. de voorbeelden hiervan die in Heerlen zijn uitgevoerd.

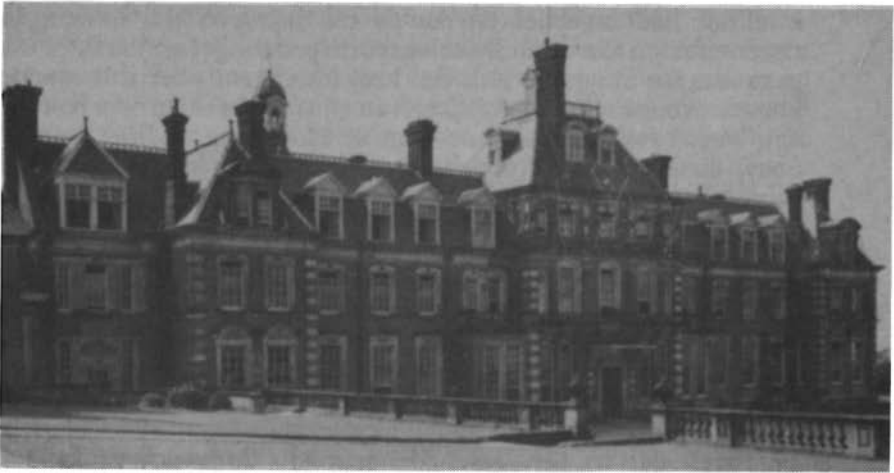
Stuyt en het probleem van stijltraditie

Als wij willen proberen om de, laten we maar zeggen "Heerlense les" van Berlage nader uit te werken met gegevens over dat probleem van de stijltraditie en de ontwikkeling van invloeden tussen Holland en Engeland, dan moeten we terugkijken naar de Gouden Eeuw en ons het Hollandse palladianisme² voor ogen halen met als subliem voorbeeld het Mauritshuis van Jacob van Campen, gebouwd in 1633-1641. Toen dit Mauritshuis gebouwd werd, nam Holland een

vooraanstaande positie in Europa in en werd daarom benijd en ook nagevolgd; dat gold ook voor de architectuur. Al ruim voordat deze dominerende positie van Holland in Engeland leidde tot die gouvernementele omwenteling waarvan wij dit jaar het derde eeuwfeest herdenken, en ook nog vóórdat in dat memorabele jaar opnieuw het invloedrijke architektonische voorbeeldenboek van Vingboom verscheen, was de architect die dat Hollandse palladianisme in Engeland binnenhaalde - Hugh May 1622-1684 - al aan het einde van zijn carrière. Deze architect bouwde niet alleen in 1663 het eerste voorbeeld van die Hollandse invloed in Engeland, "Eltham Lodge" buiten Londen, maar dit projekt stond ook nog eens aan het begin van een nieuw verschijnsel dat in dit kader van belang is, namelijk het verplaatsen van de hoofdwoonstede uit de stad naar de countryside, wat in Italië "villegiatura" heette. Sinds het midden van de 17de eeuw verscheen het nieuwe countryhouse overal in de Engelse graafschappen. En om dit countryhouse ging het in de "Heerlense les" van Berlage. Het vroege voorbeeld van May stond aan het begin van een beweging en de na May gekomen architecten bleven zich goed oriënteren op het Hollandse voorbeeld.

Om nu terecht te komen bij dat moment in de geschiedenis waarop er weer invloed vanuit Engeland naar Holland uitging, moeten we een flink aantal stappen naar onze tijd toe zetten. In de 19de eeuw werd in Engeland door Richard Norman Shaw (1831-1912) o.a. het markante herenhuis voor de cementfabrikant Fred White gebouwd, alsook door Shaws compagnon Eden Nesfield (1835-1888) het grote countryhouse Kinmel Park in Abergel (Wales). We zijn dan een heel eind gevorderd in de 19de eeuw en de in 1868 geboren Jan Stuyt weet al dat hij architect wil worden. Wanneer dan beide net genoemde bouwwerken echte stijlvoorbeelden voor de jonge architect Stuyt worden, komt de Hollandse klassicistische traditie terug naar het land van oorsprong.

Het "William and Mary"-verleden viel nog wel af te lezen aan die beide voorbeelden, maar de stijl had toch wel een wijziging ondergaan, een zekere modernisering, maar een die niet verder ging, dan er gegaan kon worden, wanneer men zich om allerlei redenen verplicht voelde de traditie in ere te houden. Het effect van die moderniserende bewerking was alleen maar charmerend. We kunnen ons afvragen of het nogal sarkastische deel van de opmerking van Berlage "... het veel becoquetteerde etc." op die charmerende facelift betrekking had en - meer serieus - of Berlage met die opmerking een principieel probleem van stijlgebruik onder de aandacht heeft willen brengen. Wat Berlage in 1927 nog "becoquetteerd" noemt, wordt door de architectuurhistoricus Nikolaus Pevsner twintig jaar later getypeerd met "a very cavalier treatment". De stijl van de Hollandse klassicisten had bij Shaw "a very cavalier treatment" ondergaan. En eigenlijk wil dat niets anders zeggen dan dat de stijl van het oorspronkelijke Hollandse classicisme aan

Nesfield: Kinnel Park, Abergele, Wales, 1871 of vroeger.

Shaw: No. 170 Queen's Gate, London, 1888.

kwaliteit had ingeboet en dat er ten behoeve van innemende neveneffecten aan de uitdrukkingvorm een aangepast karakter was gegeven. Jan Stuyt, die zich een heel intelligent eclecticus toonde, koos dus voor het verwerkelijken van zijn denkbeelden over bouwen dat "very cavalier treatment" van de Hollandse traditie, toen hij Shaw en Nesfield tot voorbeeld nam. Zo kon het Kinmel Park countryhouse uit Wales prototype worden voor grote schoolgebouwen in de Nederlandse Mijnstreek en zo kon Fred White's huis aan Queen's Gate in Londen voorbeeld worden voor de huisvesting van de captains of industry in die omgeving. Die "becoquettering", dat "cavalier treatment", dat innemend behaaglijk presenteren van de Hollandse stijltraditie, ging ten koste van de stijlwaarde, waarvoor bij Stuyt het symbool van een sociaal-religieuze, ideologische tendens in de plaats kwam. Stuyt had al in 1893 geschreven hoe ideologieën via architectuur tot maatschappelijk effect konden worden gebracht. Hij deed dat in een geschrift getiteld "Over de gelijktijdige toepassing van steen en ijzer in onze constructiën"³. Dit was geen puur bouwkundige verhandeling, maar een stuk waarin de crisis in de bouwkunst aan de orde werd gesteld. En die crisis kwam - zoals Stuyt het zag - voort uit het feit dat de nieuwe ethische beweging niet in de architectuur was geïntegreerd. Die nieuwe ethische beweging was het sociaal-religieuze elan dat de encyklik "Rerum Novarum" van Leo XIII (1891) teweeg moest brengen. Daar sloot Stuyt onmiddellijk bij aan. Hij schreef: "Wanneer het waar is dat architectuur een middel tot uitdrukking van denkbeelden is, dan laat zich op dit stramien doorbordurende een reeks gevolgtrekkingen maken waarvan wij er eenige nader zullen trachten te ontwikkelen. Bij het woord beeld denk ik in de eerste plaats aan de menselijke gestalte en de daaraan toe te kennen hoedanigheden. Welnu het zijn deze hoedanigheden, kenmerken of eigenschappen die het karakter bepalen. Zoo is het ook met de bouwkunst. De architectuur van een gebouw kan van een koninklijk karakter zijn of van een nederig ondergeschikt karakter. Zij kan voornaam zijn of burgerlijk, verheven of ordinair. Een van de allereerste vereischten dan in de bouwkundige compositie zal het zijn het karakter van het onderhavige gebouw met juistheid te bepalen, omdat van de greep in deze de verdere waarde der compositie voor een groot deel afhankelijk is. En dat tegen deze primaire eisch voor heden te dage nog al eens wordt gezondigd zien wij om ons heen, waar wij winkels het karakter zien aannemen van de openbare gebouwen der Gemeenschap en de openbare gebouwen er dikwijls uitzien als voor particuliere doeleinden gesticht"⁴.

De stap van het "very cavalier treatment" naar het verwaarlozen van stijl als een rationeel element in de bouwkunst en het daarvoor in de plaats naar voren schuiven van symbolen voor gedrag, is dat een grote stap? Stuyt zette die stap en zag *voornaam of nederig doen en verheven of ordinair zijn* als bepalingen binnen de maatschappelijke orde, te bewerkstelligen door architectuur.

Stuyts verbintenis met de inrichters van de Mijnstreek

In het boek van Jan Stuyt dat kort na zijn dood in Antwerpen verscheen⁵, "Beschouwingen over de beginselen waarnaar gebouwen worden tot stand gebracht en de hoedingsheden die zij kenmerkend vertonen", staat over de bouwkundige compositie het volgende te lezen: "Men zorge er nauwgezet voor dat de primaire massa's blijven overheerschen en het ondergeschikte niet buiten zijn rol treedt". Dit stond dan wel geformuleerd in een boek over bouwkunde, maar het had ook kunnen staan in een boek met richtlijnen voor het behoud van de bestaande maatschappelijke structuur, of het uitbreiden van die structuur in gebieden waar zich nieuwe ontwikkelingen aandienen. Hoe makkelijk dit te vertalen is valt iedereen op: de sociale orde dient zijn hiërarchieke opbouw te behouden, het verhevene moet niet door het nederige belaagd worden, de verhevenen en voornamen behouden hun eerste rechten, de gewonen moeten alleen de hun opgelegde taak uitvoeren.

In het voorgaande hebben we telkens en opvallend gesproken over de *Hollandse* architectuur en over *Holland* om te benadrukken dat het gebied waar Jan Stuyt een groot en belangrijk deel van zijn architectonische oeuvre ging realiseren - namelijk Zuid-Limburg - in de periode van de Gouden Eeuw met haar architektonische bloei, niet tot de Republiek van de Verenigde Nederlanden behoorde en gouvernementeel sterk verbrokkeld daarbuiten lag. In de negentiende eeuw gold Zuid-Limburg voor Holland nog als een soort binnen de landsgrenzen liggend buitenland, in alle opzichten anders dan Holland. Toen voor de inrichting van de Mijnstreek vooral de niet-industriële bouw gecoördineerd moest worden, werd met de naam van de vereniging die zich daarvoor opwierp - "Ons Limburg" - enigszins heemverdedigend dat onderscheid nog eens opnieuw geproclameerd. Toch was de architect die voor "Ons Limburg" zou gaan werken géén Limburger. Rektor H. Poels die de vereniging "Ons Limburg" oprichtte en leidde, koos voor het architektonische werk dat er te verrichten zou zijn Jan Stuyt, geboren in Purmerend en toen woonachtig in Amsterdam. Poels had hem leren kennen in de zogenaamde "Klarenbeekse Club"⁶. Als controversionele bijbelwetenschapper had Poels op eigen reputatie de weg gevonden naar deze groep van voortrekkers op het gebied van de katholieke emancipatie. Stuyt was daar geïntroduceerd door de Twentse Poels, Alphons Ariëns.

Het was heel listig van Poels om Stuyt aan te trekken. Ten eerste wist hij vanuit die "Klarenbeekse Club" hoe Stuyt dacht over de hiërarchieke opbouw van de maatschappij en de architektonische realisering daarvan; ten tweede sloot hij met deze keuze goed aan bij het in de Mijnstreek geïmporteerde ondernemend establishment en ten derde mag best verondersteld worden dat Poels ook de gave van Stuyt tot "very cavalier treatment" in de beoefening van zijn vak opgemerkt had. Aan een verbintenis met Jan Stuyt zat maar één

Hugh May. Eltham Lodge, Kent.

Jacob van Campen en Pieter Post. Mauritshuis, Den Haag.

onzekere faktor: Stuyt had zich nog niet begeven op het gebied van de massa-woningbouw. Hij had tot dan toe zijn diensten geleverd aan de "verheven" standen. Voor de nederige stand, de ondergeschikten, de vierde stand, had Stuyt zijn talent nog niet ingezet.

Met de Woningwet die op 1 augustus 1902 in werking was getreden in de hand, het Engelse voorbeeld van de "Garden City"⁷ voor ogen en de opdrachten van "Ons Limburg" in portefeuille betrad Jan Stuyt in 1911 zijn nieuwe werkterrein. Nu kon hij samenhang gaan brengen in de ideeën die hij verzameld had tussen het moment van zijn aantreden in het bureau van Jos Cuypers en het vestigen van een eigen bureau (1909). En de inrichting van de Mijnstreek bood de kansen ervoor, want daar had hij niet alleen een verbintenis aangeboden gekregen als architect en adviseur, maar daar kon hij zich ook ideologisch verbonden voelen met het ideaal van "Ons Limburg" en met de doelstellingen van de gezamenlijke mijnbedrijven. Er viel wat te realiseren! De nieuwe ontwikkelingen die zich daar aandiensten, stelden het probleem van het overheersen van de "primaire massa's", het wel of niet buiten hun rol treden van de ondergeschikten.

Stuyts sociaal-hiërarchisch typenschema

Een hiërarchiek schema voor gebouwentypen en de ruimtelijke ordening daarvan, komt natuurlijk niet zomaar uit de lucht vallen. Alles heeft zijn geschiedenis, ook het engagement met de volkshuisvesting. Het huisvestingsprobleem van de industriesteden werd in de 19de eeuw aanvankelijk tegemoet getreden vanuit een evangelisch bewustzijn: de daklozen moesten gehuisvest worden. Maar al gauw werd het ook redelijk gevonden om de onkosten die dat evangelisch bewustzijn met zich meebracht, vergoed te krijgen. Zo ontstond er een mentaliteit die het karakter kreeg van een soort profijtelijke charitas, die uiteraard alleen bedreven kon worden door degenen die zich dat konden permitteren.

Toen er eenmaal een accoord tot stand was gekomen tussen weldoen en declareren van de kosten voor weldoen, was de weg geëffend voor een nog zakelijker aanpak van het oorspronkelijke evangelische bewustzijn en groeide uit die profijtelijke charitas een commerciële filantropie. Dat was de laatste fase in de mentaliteitsontwikkeling ten opzichte van de volkshuisvesting, voordat die wettelijk geregeld was. Deze laatste fase voerde tot een splitsing tussen enerzijds *evangelie, charitas en filantropie* en anderzijds *profijtelijkheid, commercie en kapitalisering*. Uiteindelijk werd investeren in arbeidershuisvesting gezien als een nuttig bedrijfsbelang. Alleen de proclamatie van het bedrijfsbelang tot algemeen belang moest nog volgen, maar dat liet niet op zich wachten. Daarbij behoorde dat de zorg voor de huisvesting werd overgedragen aan de hoeder van het algemeen belang, de Staat. De Staat had wettelijke regels tot stand te brengen en geldmiddelen ter beschikking te stellen

voor woningbouw, volkswoningbouw en arbeidershuisvesting.

In deze ontwikkelingsgeschiedenis van een mentaliteit die zich in een eeuw voltrok, valt het concept van een hiërarchiek schema te onderkennen. En dat zou in de praktijk ofwel tot bloei gebracht ofwel geëlimineerd kunnen worden. Het zou er helemaal aan liggen welke organisatie op welke manier de mogelijkheden van de wet ging benutten. Het ging om de vraag hoeverre men sociaal durfde moderniseren. Stuyt wilde niet verder gaan dan mogelijk was, wanneer men zich verplicht voelde om de traditie streng in ere te houden. Zijn keuze voor de regels van de "Garden City"-beweging was de keuze voor een beweging die én verwant was aan de traditie van de country-side-movement én de mentaliteit die doelstellingen nastreefde waarvan de bedoeling ethisch was en het effect profijtelijk utilitair.

Stuyt kreeg als niemand anders de gelegenheid om zijn maatschappijvisie goed herkenbaar te realiseren in zijn verbintenis met de inrichters van de Mijnstreek. Daar mocht het risico niet gelopen worden dat er een industriemetropool tot stand kwam, daar moest een onvervreemdbare agrarische orde (blijven) heersen. Een tuinstadplan voor heel Zuid-Limburg moest dat garanderen⁷.

Hoe dat gerealiseerd kon worden, kan men zich het beste voorstellen door enige belangrijke voorbeelden van Stuyts architectuur in Heerlen in onderling verband te brengen. Bovenaan komt dan een bouwwerk als de Vroedvrouwenschool/Elisabethkliniek te staan. Daaronder en wel precies onder de monumentale toegangspartij van dit uitgebreide complex, de "Villa Haex" aan de Akerstraat. En daar weer onder de naar voren springende blokken van een rij woningen als die aan de Joost van Vondelstraat op de Molenberg.

Het gebouw dat in deze opstelling bovenaan staat, vertegenwoordigt het duidelijkst het monumentale uit Stuyts oeuvre en tevens dat wat in zijn theorie de "primaire massa" heet, die heeft te overheersen: een voornaam standsinstituut. Het middendeel bestaat uit een imponerend volume, de hoeken daarvan zijn geprofileerd met forse natuurstenen blokken en het dak is bekroond met een torentje. De villa die in deze opstelling onder dit middendeel is geplaatst, vertoont grote gelijkenis daarmee. De open toegang is nu de voorname ingang tot het huis geworden, voorzien van gouden versieringen. De hoeken van de villa zijn weer geprofileerd met uitgemetselde blokken, maar die zijn net als het geheel, niet herkenbaar in hun natuurlijke staat (baksteen of natuursteen), maar vervreemdend wit geschilderd. Het torentje van het eerste voorbeeld is vervangen door vier schoorstenen die zijn afgedekt met geornamenteerde dakjes. Onder dit voorbeeld staat dan weer dat deel van een rij huizen als die aan de Joost van Vondelstraat, dat aan het einde als dubbel woonblok naar voren springt. Dit blok heeft goed herkenbare verwantschap met de villa en met de toegang van het

monumentale gebouw bovenaan in deze groepering, maar het is armelijk uitgevoerd: het heeft allen wat cementversieringen en de geprofileerde hoeken bestaan uit gewone veldbrand-stenen waarin het hele huis is uitgevoerd. Het geheel is niet op afstand gezet door het vervreemdend wit te schilderen en het omvat meer toegangen, want er zijn meer woningen in ondergebracht. De overeenkomst en het onderscheid tussen deze zo bij elkaar gebrachte voorbeelden hebben dezelfde uitwerking als het onderscheid en de overeenkomst tussen uniformen van een leger: allen hebben globaal hetzelfde pak aan, maar bij hogere rangen zien we toch betere stof, verfijnder snit en meer emblemen dan bij de lagere rangen. Dit onderscheid in de standen is ook zichtbaar in de ruimtelijke indeling van de gebouwen. Zo ontwierp Stuyt in een bankgebouw loketten voor "dames", "vrouwen" en "armen" en zijn verfijnd onderscheid ging zo ver dat hij in zijn tekeningen aanduidingen gebruikte als "beambten" en "ambtenaars"; de laatste groep taxeerde hij hoger!

De hele aanleg van het Molenbergpark en de Molenberg is een voorbeeld van Stuyts hiërarchieke planologie. Pal tegenover de inrit naar het Molenbergpark (een villapark) staat het huis van de mijndirecteur (Akerstraat 126), wit geschilderd en royaal teruggezet van de straat. De Molenberglaan slingert elegant door veel groen naar de kop van de Molenberg. Maar vlak voordat zij daar aankomt, is er nog even een splitsing die aan de ene kant nog huizen heeft voor "ambtenaars" en aan de andere kant voor "beambten". Op de kop van heuvel situeerde hij de grote woonwijk voor arbeiders. In die wijk valt ineens een subtiel onderscheid op tussen de woningen die wat omvang betrof gelijk waren, maar die een tekenend verschil in uiterlijk hadden. Sommige hadden een beter aanzien omdat ze voor de helft wit geschilderd waren en ook nog voorzien waren van een rond raam, dat in de volkswoningbouw helemaal niet thuis hoorde en van de villabouw geleend was. Goed oppassenden in zo'n wijk konden beloond worden met een horizontale promotie ofwel: een verhuizing naar zo'n beter uitzien huis. In zo'n sluitend schema van woningen naar verschillende typen zouden de ondergeschikten inderdaad niet vlug buiten hun rol treden.

Wie een dergelijk stelsel van typen in elkaar zet, moet ook enigszins het effect ervan controleren. Daarvoor was er naast de horizontale en de verticale onderscheiding ook nog de diagonale weg van de controle. Stuyts plannen waren meestal nog voorzien van een schuinlopende straat, die van de hoeken van de wijk naar het midden liep en daar uitkwam op een plein of open ruimte. Op het plan stond daar meestal "speelplein" geschreven. In ieder geval was het een zacht plein met groen, niet geschikt voor een volkstoeloop, snel bereikbaar vanuit verschillende hoeken van de wijk en in het bijzonder geschikt om van daaruit de hele wijk te "doorzien". Er zat een zekere tweeledigheid verstopt in dit schema van Stuyt. Men kon er zich subjectief wel bevinden, maar zat er objectief dwangmatig

*Hiërarchische opbouw, tot uitdrukking gebracht door resp. Voedvrouwen-
school, Villa Haex en Joost van Vondelstraat.*

ondergeordend. Dat was het resultaat van het afleiden van de arbeiderswoning van dat "becoquetteerde Engelse landhuis" en van de "very cavalier treatment" van de oude Hollandse stijltraditie.

De Heerlense voorbeelden

Door de ontwikkelingen die hebben plaats gevonden in het sociaal-culturele leven gedurende de laatste decennia, is het objectief dwangmatige uit de planologische en architectonische opzet in het werk van Stuyt overwonnen. We verkeren nu in de omstandigheden waarin het verdeelde "subjektief wel bevinden" als een meer constante stedelijke sfeer kan worden ervaren. De architectuur die Heerlen van Jan Stuyt geërfd heeft, blijft natuurlijk een deel van de Heerlense stadsgeschiedenis. En waar het spoor daarvan te herkennen is, moet het ook gevolgd worden. Daar is kennis voor nodig en die geeft de bouwtaal zelf wel door. Wij kunnen nu anders omgaan met Stuyts architectuur dan het voorheen mogelijk is geweest. Het is daarom jammer dat gedurende die omkeer van waardering veel van zijn werk aan sloop ten offer is gevallen.

Tot aan het begin van de herstructurering die zich heeft voltrokken na het begin van de mijnsluiting waren er nog bijzonder veel voorbeelden van het werk van Jan Stuyt ongeschonden in Heerlen te zien. Rond het midden van de jaren zeventig werd het stadsbeeld van Heerlen rond het station nog gemarkeerd door "Ons Thuis", een kolossaal logement voor vrijgezellen aan de Parallelweg. Aan de zuidzijde van dit gebouw had nog een tweede soortgelijk gebouw moeten komen voor de huisvesting van ongehuwde ambtenaren. In die omgeving bouwde Stuyt ook de Informatiebureau's van de Christelijke Arbeidersorganisaties (1911). Het gebouw stond dwars op de weg, min of meer langs het schoolplein van de Openbare School aan de Stationstraat. Nu ligt daar aan de Laanderstraat een plantsoen: de hoge bomen zijn nog de bomen van dat vroegere speelplein. Tussen deze situatie en de Parallelweg ter hoogte van het spoorwegviadukt stonden langer geleden nog de verschillende gebouwen die typisch waren voor de eerste voorzieningen in de Mijnstreek: coöperatiemagazijnen, bakkerij en gaarkeuken.

Het gebied Akerstraat-Putgraaf werd zestig jaar lang gemarkeerd door het complex van de eerste Vroedvrouwenschool, later het A.M.F.-gebouw, en de directeurswoning. Deze woning hoorde thuis in de reeks van de Hollandse Gouden-Eeuwse-stijl die van invloed was op Engeland en via het werk van Norman Shaw door Stuyt werd gehanteerd voor de gezaghebbende stand. Het gebouw van de Vroedvrouwenschool zelf hoorde thuis in de reeks van monumentale gebouwen, van instituten. Ook dit gebouw stond haaks op de openbare weg en had meer diepte dan front aan de weg.

Een derde markeringspunt in Heerlen dat aan Stuyt te danken is en dat nog bestaat, is de aanleg van de pleinen Tempsplein en Lindeplein (nu Burgemeester Ch. de Hesselleplein), met daaraan

gelegen de Ambachts- en Mijschool (1913). Hier is opnieuw Engelse inspiratie aan de orde. Stuyt ontwierp deze "squares" met een buitengewoon gevoelige hand. Er ligt een as door het hele gebied, vanaf de ingang van de Ambachtsschool tot op het Templesplein en dan doorloopt naar de Nobelstraat. Door die as op het Templesplein even te laten knikken, was het mogelijk om tegenover het front van de Ambachtsschool een tegenhanger te bouwen, namelijk de vroegere Openbare Leeszaal.

In het Heerlense stadgezicht speelt de Ambachtsschool een heel belangrijke rol. Van het begin af aan - zo valt te lezen op oude blauwdrukken - heeft Stuyt daar een groot bouwwerk voor ogen gehad. Daarvan is de eerste bouwfase slechts het middendeel gebouwd, en dan ook alleen maar in een sobere uitvoering. In het front was het deel van de toegang nog niet tot boven de dakgoot doorgetrokken en ook waren in de eerste fase nog niet alle lichtbronnen in het dak voorzien van dakkapellen. Ook na de aanbouw van de zuidvleugel in 1920 bleef het front nog staan in de eenvoud van de eerste fase. Pas in 1930, toen de bouwplannen van september 1927 uitgevoerd waren en aan de Ververstraat de M.T.S. was aangebouwd, zijn ook de meer rijke en verfijnde bouwdetails aan het gebouw toegevoegd. Wat eerst nog een simpele dakkapel was in de pyramidevormige kap van het middelste deel van het gebouw, werd toen pas een doorgetrokken gevel, voorzien van enige decoraties waarin o.a. de oorspronkelijke stichtingsdatum van het gebouw, 1913, werd opgenomen.

Het geheel van het huidige Burg. de Hesselleplein met Ambachtsschool was een deel van een uitgebreid stratenplan dat Stuyt voor het westelijke deel van het centrum van Heerlen heeft gemaakt in 1913. Het hele plan lag binnen een ceintuur die vanaf de Saroleastraat tussen het hoofdkantoor van de Staatsmijnen en het Kantongerecht door westwaarts langs de splitsing Geerstraat-Laanderstraat, door de weien ter hoogte van het tegenwoordige Het Loon liep; deze ceintuur kruiste de Valkenburgerweg ter hoogte van het huidige viadukt, ging in de richting van de Welterlaan, boog langzaam oostwaarts in de richting van het huidige politiebureau en passeerde de Bekkerweg. Vanaf de Bekkerweg naar de Akerstraat heeft de ringweg de naam en vorm gehad die bedoeld was. De ringweg heette daar jarenlang Ceintuurbaan en had de modelvorm van zulke wegen in tuinsteden: een hoofdrijbaan, aan twee zijden daarvan ventwegen, van de hoofdrijbaan gescheiden door smalle trottoirs waarop meidoornbomen stonden. De trottoirs langs de huizen waren tamelijk breed en direkt voor de huizen voorzien van een strook plavuizen en vanaf die strook tot aan de stoeprand van een half verharde speelstrook. Binnen deze Ceintuurbaan, daar waar nu ongeveer het postkantoor staat had Stuyt eveneens een plein geprojecteerd met een omvangrijk en majestueus hoofdkantoor voor "Ons Limburg". Dit gebouw is er overigens niet gekomen. Een soortgelijk gebouw - eveneens niet

gerealiseerd - had hij ontworpen voor de Maatschappij ter Exploitatie van de Limburgse Steenkolenmijnen, genaamd "Oranje Nassau".

In het centrum van het Heerlen is nog een groot stuk winkelstraat naar ontwerp van Stuyt uitgevoerd: Dautzenbergstraat tot en met de hoek Saroleastraat, thans Xenos. Op dit gebouw staan nog de sierletters L.D. die er op wijzen dat hier de eerste vestiging van het Limburgs Dagblad is geweest. Niet alle bouwwerken en woonwijken in Heerlen zijn uitgebreid van kommentaar voorzien, omdat hetgeen wel beschreven is, exemplarisch mag heten voor de diverse delen van Stuyts oeuvre.

Berlage's "Heerlense les" kwam in 1927 aan in de bocht van de Molenberglaan bij die woningen die aan de buitenkant een heel gevarieerde aanblik bieden, maar die allemaal dezelfde plattegrond hebben. Ertegenover projekteerde Stuyt een aantal nooit uitgevoerde zijwegen langs de hoogtelijnen van de Aambos-heuvel. Aan een van die wegen zou de kerk van de Molenberg moeten komen. In afwachting van de mogelijkheid om die te bouwen, zette hij aan de Justus van Mourikstraat een noodkerk neer, die lang is gebruikt als verenigingsgebouw. Nu is het een ruïne.

Was Jan Stuyt een architect die is vergeten of een architect om nooit te vergeten? Tegenover vergeten staat nooit opgebouwde kennis. Deze inleiding tot Stuyt is een poging om aan te geven dat zijn denken en bouwen deel is geweest van de geschiedenis van de Mijnstreek en hetgeen Stuyt er heeft willen en kunnen realiseren zich onderscheidde van zijn andere werk. Buiten Holland was hij bezig om een maatschappijvisie te konkretiseren in een daaraan zoveel mogelijk gelijkvormig bouwmodel. Was de Heerlense les van Jan Stuyt een utopie?

Nic. H.M. Tummers

NOTEN:

1. Architect H. Tummers, Molenberglaan 116 en zijn buurman A.L.H. Ross, leraar Engels aan het Bernardinuscollege.
2. Onder palladianisme verstaat men de navolging van de Italiaanse classicistische architect A. Palladio (1508-1580).
3. In: *Architectura* 1893, blz. 82 e.v.
4. J. Stuyt, Jan Stuyt, Architect Den Haag. Met een inleiding over de bouwkundige compositie, Verlag "Führende Architekten von heute" A.G., Zug (Zwitserland) 1933, blz. XIX.
5. Jan Stuyt, *Bouwkundige Compositie*, Den Bosch-Antwerpen, z.j.
6. Voor meer informatie hierover zie het artikel van Sjef Maas over de relatie Stuyt/Ons Limburg.

7. In 1898 verscheen het boek van E. Howard: "Tomorrow: a Peaceful Path to Real Reform", waarin uiteengezet werd dat er naast leven op het platteland of in de stad nog een derde mogelijkheid bestond, namelijk het leven in de tuinstad of het tuindorp. Daarin zouden alle voordelen van de beide andere leefwijzen moeten en kunnen samenvallen.

Jan Stuyt en "Ons Limburg"

Op 3 juli 1911 wordt te Heerlen in het Patronaatsgebouw (het Pancratiushoes aan de Nobelstraat) op initiatief van dr. H.A. Poels de Vereniging "Ons Limburg" opgericht¹. Daartoe is eerder, en wel omstreeks mei-juni 1911, een rondschrijven gezonden aan pastoors, burgemeesters en andere personen in Zuid-Limburg. De conceptstatuten van de op te richten vereniging zijn bij genoemd rondschrijven gevoegd; tevens worden de plannen ontvouwd waarom tot het in het leven roepen van "Ons Limburg" dient te worden overgegaan.

Dit laatste is evident, als men denkt aan de lokale Heerlense en regionale situatie van destijds: de in Zuid-Limburg expanderende mijnindustrie trekt duizenden mijnwerkers aan. Deze jagen de vraag naar huisvesting omhoog. Kwalijke uitwassen zijn dan ook het gevolg: woekerprijzen voor ver benedenmaatse onderkomens, huisjesmelkerij en het fenomeen van "het-altijd-warme-bed" (al naar gelang de wisselende werkdiensten bij de mijnen werd het bed door meerdere kostgangers doorlopend om toerbeurten beslapen).

Na uitvoerige oriëntatie is de sociale voorman dr. Poels tot de slotsom gekomen, dat de op 1 augustus 1902 in werking getreden Woningwet van 1901 de meeste kans biedt om via het instituut woningcorporatie aan de schare mijnwerkers na hun zware arbeid in de mijnen tenminste een menswaardig onderdak te verschaffen tegen een redelijke huurprijs. Ofschoon er vóór de oprichting van de Vereniging "Ons Limburg" reeds enkele woning(bouw)verenigingen onder vigeur van de Woningwet in Limburg werkzaam zijn, bijvoorbeeld de Bouwvereniging "Heerlen" (1908), is er tot dan toe van een gebundeld corporatie-initiatief nog geen sprake. Dat kwam tot stand in 1911 toen de Vereniging "Ons Limburg" in het leven werd geroepen. Daarvan werd dr. Poels de eerste voorzitter (1911-1941). "Ons Limburg" is zelf dus geen woningvereniging, maar een overkoepelende organisatie van (Limburgse) woningverenigingen. Vanuit "Ons Limburg" worden in onze provincie tal van woningcorporaties opgericht, die op hun beurt diensten van "Ons Limburg" afnemen op bouwtechnisch, administratief en beheersgebied. Bij de oprichting in 1911 vindt "Ons Limburg" onderdak in het huis van houthandelaar J.J.J. Ruemkens aan de Geleenstraat; deze is van 1911-1915 secretaris-penningmeester van "Ons Limburg" geweest. Vervolgens wordt in 1914 het pand aan de Valkenburgerweg betrokken.

Voor de bouwtechnische kant van de dienstverlening wordt als eerste architect Jan Stuyt aangetrokken. Deze, geboortig van het Noorhollandse Purmerend (1868) en destijds met zijn gezin nog woonachtig te Amsterdam, wordt door dr. Poels naar Limburg gehaald om aan de sociale woningbouw gestalte te geven. Een buitenstaander zal zich inmiddels hebben afgevraagd waarom

dr. Poels speciaal Jan Stuyt als architect, die toch immers in Amsterdam woonachtig is, voor Limburg wist te winnen. In het navolgende wordt getracht beknopt daarop antwoord te geven.

Het eerste contract

Dr. Poels vestigt zich in 1910 op last van Roermonds bisschop Drehmanns te Welten-Heerlen als rector, maar bovenal als aalmoezenier van Sociale Werken om de enorme maatschappelijke problematiek in de Mijnstreek te gaan aanpakken (in 1919 zal hij verhuizen naar het bekende statige huis aan de Heerlense Akerstraat, dat uitziet op de Ruijs de Beerenbroucklaan)². Het spreekt vanzelf dat ik mij binnen het kader van mijn bijdrage zal bepalen tot de problematiek van de volkshuisvesting.

Maar even moet er nog iets verder teruggeblikt worden. Dr. Poels -wij mogen hem gerust tot de meer progressieve katholieke intelligentsia van zijn tijd rekenen - is er op 17 mei 1899 bij als te Berg en Dal bij Nijmegen een vriendenbijeenkomst wordt gehouden om het koperen priesterfeest van Gisbert Brom, hoofdredacteur van het dagblad Het Centrum, te vieren. Hier wordt in feite de basis gelegd voor de zogenoemde Klarenbeekse Club, een gesloten gezelschap van zogenoemde Schaepmannianen, zijnde vooruitstrevende katholieke jongeren zowel leken als clerici, die van 1900 tot 1908 bij elkaar kwamen in Hotel Klarenbeek te Arnhem om op ongedwongen wijze van gedachten te wisselen over de culturele achterstand van het katholieke volksdeel in ons land³. Op de bijeenkomst van 1899 treffen wij voorts bekende namen aan zoals mr. P.J.M. Aalberse, dr. A. Ariëns, Jan Kalf, jhr. mr. Ch. Ruijs de Beerenbrouck en dr. Jos. Schrijnen. De architect Jan Stuyt is op aansporing van Ariëns ook van de partij.

Stuyt had inmiddels als ontwerper bekendheid verworven en was daarbij een samenwerking aangegaan met de bekende architect ir. Jos. Th. Cuypers. Het architectenduo Stuyt-Cuypers had toen vooral faam verworven als kerkenbouwers. Het kan welhaast niet anders of dr. Poels wist Jan Stuyt tijdens de bijeenkomst van de Klarenbeekse Club te interesseren voor de problematiek van de sociale woningbouw in Limburg, met name in de Mijnstreek.

Het bestuur van "Ons Limburg" is overigens niet zonder meer met het aantrekken van architect Jan Stuyt accoord gegaan, want in de notulen van de bestuursvergadering van "Ons Limburg", gehouden op 18 oktober 1911, valt onder het kopje "Bespreking aan te stellen Bouwkundige" te lezen:

"Verder was de voorzitter (rector dr. Poels) van oordeel, dat ook nu reeds getracht moest worden met een bouwkundige in verbinding te treden. Door voorzitter (en) vice-voorzitter werd voorgesteld, tenzij de heeren een tegenvoorstel hadden, met den heer Stuyt van Amsterdam te onderhandelen en te onderzoeken of deze geneigd was b.v.b. elders reeds nu de woningtoestanden der

JAN STUYT, ARCHITECT.

VERTEGENWOORDIGER :

ANTON J. BARTELS, ARCHITECT,

HEERLEN.

WILHELMINAPLEIN 11.

EERLEN, 10 December 1912

Van de Vereeniging
„Ons Heimburg“
Heerlen.

Wett. Heeren

Als antwoord op den uitslag van de 13^e
dezen, hebben wij de eer te maken dat,
voor de door u bevestigde stichtingskosten, in onze
bestanden voor de bouw van arbeiderswoningen
sommige aan „Ons Heimburg“ aangestoten
bouwvereenigingen worden gegeven 1/4 %
der aannemingskosten als aanbestedingskosten.

Hoogachtend.

Wett. Heeren
namens Jan Stuyt
architect

Anton J. Bartels
architect.

JAN STUYT
ARCHITECT
BEZUIDENHOVT-195
S'GRAVENHAGE

ingekomen volgens 444 desz. l. c. n.

S'GRAVENHAGE

1611 kant
Maandag in d. IIIe week
in d. Vast. 1925

Heer Heer Directeur

Naar aanleiding van Uw gezachte misten
dat 7 Maand. l. heb ik de eer U
te berichten dat het immens van zelf
sprekt dat ik met alle voorstellen van
O.L. volkomen accoord ga!

hoogachtend
R. Broekman O.L.

Jan Stuyt

arbeidersbevolking te gaan bestuderen, ofschoon het voorloopige Hoofdbestuur zich nog niet gemachtigd acht met hem eenige verbintenis aan te gaan. Eenige leden waren van meening dat, wanneer eene bekwame Limburgsche bouwkundige te krijgen was, men aan deze de voorkeur moest geven. Na eenige besprekingen te dier zake werd de voorzitter belast om met den heer Stuyt de zaak te bespreken."

Aldus geschiedt. Want in de notulen van de "Algemeene Vergadering" van "Ons Limburg" van 19 december 1911 staat het navolgende opgetekend⁵:

"Verder deelt de voorzitter mede, dat hij met opdracht van het Hoofdbestuur zich in verbinding heeft gesteld met den bekenden architect Jan Stuyt van Amsterdam, die, zonder kosten of verbintenis der Vereeniging, reeds studiereizen gemaakt heeft om elders de bestaande arbeiderswoningen, enz. te gaan onderzoeken en reeds meerdere plannen van huizen en huizengroepen ontworpen heeft⁶."

Nadat inmiddels de concept-overeenkomst tussen de architect Jan Stuyt en de Vereniging "Ons Limburg" in het hoofdbestuur nader is vastgesteld, kan deze in haar contractuele versie definitief worden opgemaakt.

Het contract van juni 1912⁷

Dit contract houdt in hoofdlijnen in dat Jan Stuyt te Heerlen een Centraal Technisch Bureau moet oprichten en in stand houden. Stuyt komt aan het hoofd daarvan te staan. Hij benoemt en ontslaat de ambtenaren en beambten en bekostigt zelf de inrichting en de exploitatie van het bureau. Dit maakt voor de bij "Ons Limburg" aangesloten woningverenigingen de ontwerpen, begrotingen, bestekken en tekeningen van de nieuwbouwplannen en houdt toezicht tijdens de uitvoering van de bouwwerken. Er moet een archief worden bijgehouden, waarin aanwezig dienen te zijn een memoriaal of dagboek⁸, gemeentelijke overzichtskaarten en een algemene overzichtskaart van Zuid-Limburg en kopieboeken der gevoerde correspondentie. Dit alles ten genoegen van en onder regelmatige verantwoordingsplicht tegenover "Ons Limburg". Als honorarium krijgt architect Jan Stuyt drie procent van de bouwsom, te ontvangen van de plaatselijke woningverenigingen waarvoor de aanbesteding geschiedt. Daartegenover moet op zijn beurt het Centraal Technisch Bureau op het einde van ieder kalenderjaar aan "Ons Limburg" een som gelds uitkeren welke gerelateerd is aan de hoogte der aanneemsommen. Geschillen over de overeenkomst kunnen, zonder verdere procedure, beslist worden door drie scheidslieden. Het contract wordt op 18 juni 1912 ondertekend door dr. H.A. Poels en J. Ruemkens in hun kwaliteit van voorzitter en secretaris-penningmeester van "Ons Limburg" te Heerlen en op 25 juni 1912 door architect Jan Stuyt te Amsterdam. Het contract geldt voor onbepaalde tijd.

Jan Stuyt blijft te Amsterdam wonen, maar vestigt in Heerlen een filiaal, het Centraal Technisch Bureau, later vaak het Technisch Bureau genoemd, en wel - afgaande op de vermelding op de briefhoofden - aan het Wilhelminaplein 11. Dit bureau blijft daar tot medio zomer 1914; dan wordt het Centraal Technisch Bureau ondergebracht in het pand aan de Valkenburgerweg 16. Toentertijd werd dit pand overigens nog aangeduid als Geleenstraat 61. Daar Jan Stuyt niet permanent in Heerlen was, had hij te Heerlen een vertegenwoordiger in de persoon van de architect Anton J. Bartels. Deze was in 1879 in Utrecht geboren, had zich in 1912 - komend vanuit Den Haag - in Heerlen gevestigd en overleed te Hoensbroek op 14 maart 1966.

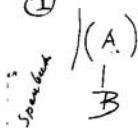
De akte van overdracht van 31 oktober 1916

Deze komt in het kort neer op het in volle eigendom overdragen aan de Vereniging "Ons Limburg" van het Technisch Bureau van Jan Stuyt. Uitgezonderd van overdracht wordt met name een aantal nog in uitvoering zijnde bouwprojecten van Stuyt, die niet in opdracht van de bij "Ons Limburg" aangesloten woningverenigingen worden gerealiseerd. De overdracht van het Technisch Bureau vindt plaats voor een koopsom van f 2.000,--. Tevens vervalt hiermede het contract van juni 1912 tussen Stuyt en "Ons Limburg"; de nieuwe situatie gaat in per 1 november 1916. De rechten en de plichten voortvloeiend uit de tussen Stuyt en de N.V. Bouwgrondmaatschappij "Tijdig" te Heerlen bestaande huurovereenkomst worden eveneens door "Ons Limburg" overgenomen. Het is namelijk zo, dat het pand Valkenburgerweg 16 door "Tijdig" in 1914 was aangekocht en ten dele was onderverhuurd aan "Ons Limburg" en wel voor "een kantoorlokaal links van den ingang en bovenwoning". Voor de Heerlense historie mag best nog even gememoreerd worden dat in dit pand jarenlang "Ons Limburg", "Tijdig" en de Stichting "Thuis Best" waren gehuisvest.

De overeenkomst van 1 november 1916

Vanaf die datum wordt Jan Stuyt bij de Vereniging "Ons Limburg" aangesteld als architect en esthetisch adviseur. Op grond van deze overeenkomst moet Jan Stuyt binnen een maand na opdracht de schetsontwerpen maken van alle woningcomplexen, die hem door "Ons Limburg" en de N.V. Bouwgrondmaatschappij "Tijdig" worden opgedragen. Op de definitieve tekeningen zal de naam van de architect Jan Stuyt voorkomen, evenwel niet diens handtekening. Als honorarium ontvangt Stuyt een half procent van de aanneemsom, terwijl voor het ontwerpen van villa's en gezellenhuizen⁹ in onderling overleg en per speciaal geval het honorarium zal worden vastgesteld. Daarenboven ontvangt Stuyt jaarlijks een vergoeding voor reis- en verblijfkosten ten bedrage van f 500,--.

①

TUINSTAD ST JANS-GELEEN

NOV 1914 ②

OPZET

C
Spoorw.
A kloten
B woonstad
C fabriek

Zieling

Huisvesting

Klooster en Kerk
Protestantische Kerk

arbeidsomgeving (mijnbouw)
" (ambachtelijke)
" (textielindustrie)
ambtensomgeving villa's
kantoorsomgeving

Economie

Bredius (zuivel) (groenten)
Fabriek a elektrische reparatiewerk
b textiel
c houtbewerking
d textiel en houtglaci-
lampen (meubelmakerij)

Winkels

Sociaal leven

café's restaurants hotels
recreatieplaatsen ambachtelijke bedrijven
Baud (opbouw)

Verkeers ordening

Scholen

Amusement

gasthuis order van dapper

Gemeenteroep

wegen en beplanting
Rivier
Watersomgeving
Electriciteits omroep
Politie - Brandweer

Rijtuigen

Postkantoor Telefoon

Opzet van de tuinstad St. Jansgeleen. Ontwerp door Jan Stuyt (niet uitgevoerd). Uit de aantekening links boven (A, B, C) blijkt nog eens de hiërarchische visie van Stuyt, ook in de bouwkunde: bovenaan het klooster, dan de woonstad, het laatste de fabrieken.

Hoensbroek: De Eerste Stap

In het jaar 1912 worden er op initiatief van "Ons Limburg" niet minder dan dertien woningverenigingen opgericht. Voorzitter dr. Poels, vergezeld van secretaris-penningmeester Ruemkens, gaan ter plaatse zelf de woningverenigingen oprichten en daarbij uitleg geven over de Woningwet en de hulp die van de kant van "Ons Limburg" kan worden verleend. De Woningvereniging "Hoensbroek" is de eerste "Afdeling" die, opgericht op 5 maart 1912, zich bij "Ons Limburg" aansluit¹⁰. Staatsmijn Emma is inmiddels te Treebeek volop in aanleg en zal in 1914 in bedrijf worden genomen. De vraag naar huisvesting voor de mijnwerkersbevolking neemt toe. Jan Stuyt van "Ons Limburg" maakt het ontwerp voor de eerste honderd woningen te bouwen in opdracht van de Woningvereniging "Hoensbroek". Dit complex krijgt de naam "De Eerste Stap". De bouwgrond is inmiddels gekocht in de "Slakkenbeemden naast de Horsten" aan de noordzijde van de Molenbeek. Op 22 januari 1913 wordt door het Rijk op grond van de Woningwet een voorschot uit 's rijks kas beschikbaar gesteld ter financiering van de bouw der honderd woningen. Op 10 augustus 1913 (feestdag van Sint Laurentius) wordt door kardinaal Van Rossum bij diens bezoek aan Hoensbroek officieel de eerste steen gelegd voor de honderd woningen in "De Slak". Daarbij zijn heel wat vooraanstaande personen aanwezig, zoals de Commissaris der Koningin Ruijs de Beerenbrouck; dr. Nolens, lid van de Mynraad; Hoensbroeks burgemeester Boshouwers; dr. Woltering, hoofdinspecteur van de Volksgezondheid; dr. Poels en Ruemkens namens "Ons Limburg"; architect Jan Stuyt, enz. Dat prille begin, die Eerste Stap, mocht er voor die tijd best wezen.

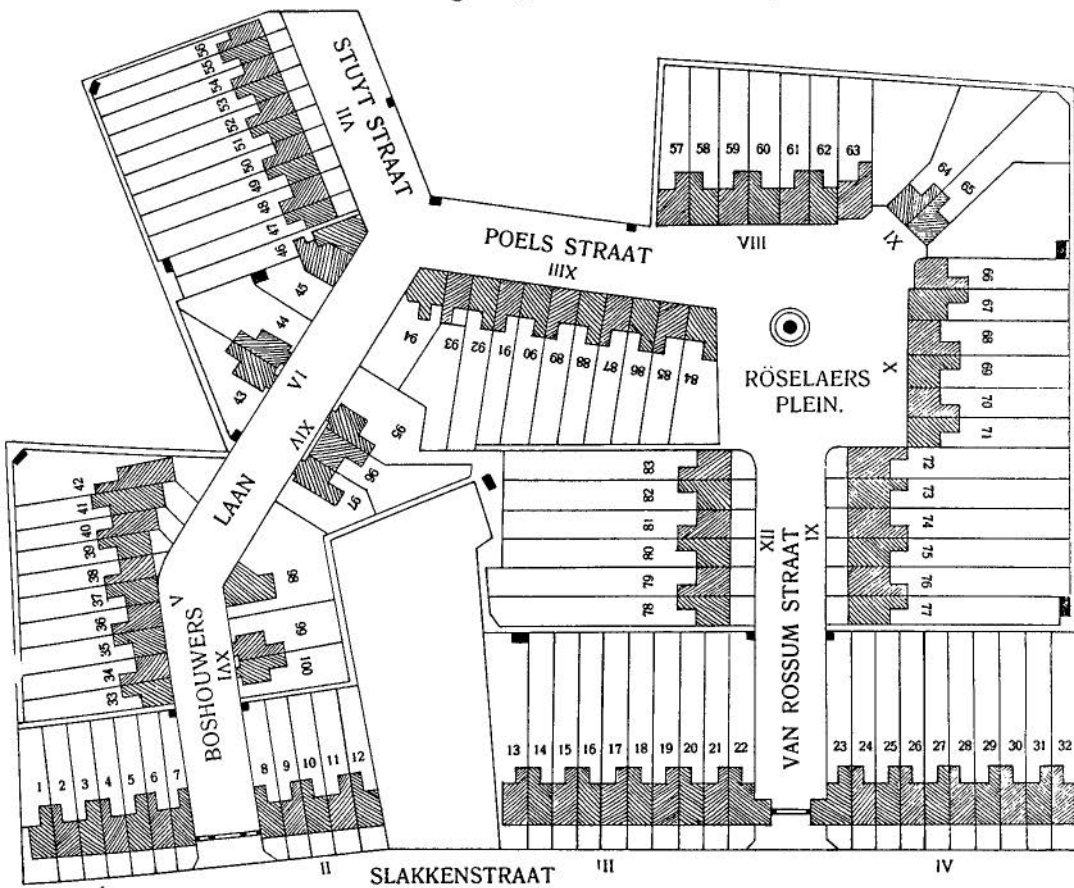
Stuyt heeft binnen de gegeven kaders, waarvan het financiële niet het minste was, moeten woekeren met zijn veelzijdige bouwkundige talenten, maar dat was hem best toevertrouwd!

Het einde van Stuyts relatie met "Ons Limburg"

In 1925 komt er een einde aan de werkzaamheden van Stuyt van "Ons Limburg". Bij brief van "Ons Limburg", gedateerd 7 maart 1925, wordt Stuyt namelijk gevraagd de overeenkomst van 1 november 1916 in onderling overleg te doen beëindigen, daar "de laatste jaren de toestand op het gebied van arbeiders-woningbouw door de afdelingen (de bij "Ons Limburg" aangesloten woningverenigingen) geheel (is) gewijzigd. Naar het zich laat aanzien zal de woningbouw door een nieuw op te richten lichaam word(en) ter hand genomen ....".

Dit laatste slaat ongetwijfeld op de Stichting "Thuis Best", die op 12 maart 1925 wordt opgericht met als hoofddoel de behartiging der huisvesting van mijnpersoneel. Toen "Thuis Best" werd opgericht waren er in Zuid-Limburg nog steeds drie mijnzetels in aanleg, en wel Staatsmijn Maurits te Geleen, de mijn Julia te Eygelshoven en de Oranje-Nassaumijn IV te Heksenberg-Heerlen. Derhalve was de

Honderd arbeiderswoningen „De Eerste Stap” te Hoensbroek.

De Klarenbeekse Club.

Vooraan: derde van links (met lorgnet en puntbaard) Jan Stuyt. Achter hem houdt iemand een bordje omhoog met de woorden "Katholieke Bouwkunst". Naar een tekening van Theo Molkenboer.

Uit: L.J. Rogier en N. de Rooy, In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953, 's-Gravenhage 1953.

vraag naar huisvesting nog steeds groot. Een wijziging van de Woningwet in 1921 maakte het echter mogelijk, dat buiten de gemeenten om in bijzondere gevallen bijdragen uit 's rijks kas konden worden verstrekt aan vennootschappen, verenigingen en stichtingen. Bedacht moet hierbij worden, dat de tijdsspanne 1919-1926 er een van liberalisatie is geweest. De overheid vermindert drastisch de financiële steun voor het bouwen van woningwetwoningen. Sinds 1925 is het gemeenten zulks verboden om steun te verlenen in de exploitatie van woningwetwoningen, zulks ten faveure van de particuliere bouw: het aantal in aanbouw genomen woningwetwoningen daalt dan ook drastisch.

Jan Stuyt heeft inmiddels per brief van "Maandag in de IIIe week van de Vasten 1925" (destijds 16 maart 1925) aan directeur Zoetmulder van "Ons Limburg" laten weten, dat hij met de brief van 7 maart 1925 accoord gaat. Stuyt, die een vurig katholiek was, had de gewoonte om zijn brieven te dateren naar de kerkelijke kalender.

Alhoewel met enig voorbehoud kan gesteld worden dat onder de vaardige hand van Jan Stuyt via "Ons Limburg" voor de bij dit

instituut aangesloten woningverenigingen zo'n 3.000 woningen zijn gebouwd. Wij mogen ons gelukkig prijzen dat ook nu nog tal van woningcomplexen in Limburg - veelal inmiddels gerenoveerd - getuigen van Stuyts kunnen, zoals ook diverse andere bouwwerken (kerken, landhuizen, enz.) waarvan hij (mede) de bouwmeester is geweest, dit doen¹¹.

Sjef Maas

NOTEN:

1. Binnen de opzet van mijn bijdrage was uiteraard beperking geboden. Voor meer geïnteresseerden wordt verwezen naar:
  - dr. Remigius Dieteren O.F.M., Veertig jaren arbeiderswoningen in Limburg - "Ons Limburg" 1911 - 1951, Heerlen 1951.
  - dr. Remigius Dieteren O.F.M., Grondbeleid en volkshuisvesting in de Mijnstreek. N.V. Bouwgrondmaatschappij "Tijdig" 1913-1963, Assen 1964.
  - Sjef Maas, Ons Limburg 1911-1981, Heerlen 1981.
  - Van 1986 tot 1986, 75 jaar wonen en laten wonen in Limburg, Heerlen 1986.
 In 1971 gaat de Vereniging "Ons Limburg" een federatief verband (1971) aan met het Katholiek Instituut voor Volkshuisvesting en het Verbond van Christelijke Woningbouwverenigingen en -stichtingen in Nederland. In 1983 fuseerden zij tot het Nederlands Christelijk Instituut voor Volkshuisvesting (NCIV) met het hoofkantoor in De Bilt en regionale kantoren, zoals te Heerlen -Regiokantoor Limburg - aan de CBS-weg 2.
2. Thans is in dit voor Heerlen zo historische pand aan de Akerstraat 69 het regiokantoor van de vakbond Unie-BLHP gevestigd.
3. L.J. Rogier en N. de Rooy, In vrijheid herboren, 's-Gravenhage 1953, blz. 486-510.
4. Archief Vereniging "Ons Limburg" (AVOL), notulenboek Bestuursvergaderingen 1911-1926.
5. AVOL, notulenboek Algemeene Vergaderingen, 1911-1933.
6. Stuyt maakte studiereizen naar Engeland en Duitsland alwaar hij de woningbouw door fabrikanten, de arbeiderswijken en de zogenaamde tuinsteden bestudeerde. Een tuinstad of tuindorp heeft hij ook ontworpen voor Sint Jansgeleen te Spaubeek in verband met de mogelijke vestiging aldaar van Staatsmijn Maurits; deze kwam echter in Geleen en derhalve ging het tuinstadplan eveneens niet door. Interessant zijn de artikelen die Jan Stuyt schreef onder de titel "De tour door Engeland met de Garden-Cities Association" en zoals destijds opgenomen in het Bouwkundig Weekblad, jrg. 34(1914), nr. 34(blz. 409-412, blz. 427-429 en blz. 442-444), nr. 38(blz. 445-449) en nr. 39(blz. 451-454).
7. AVOL. Daarin bevinden zich dit contract en de volgende stukken, evenals de correspondentie tussen Stuyt en "Ons Limburg", zoals in mijn bijdrage genoemd.
8. AVOL, Dagboek "Ons Limburg", 1911-1919. Dit deel bevat met name ook kostelijke gegevens over de bezoeken die Jan Stuyt, al of niet vergezeld van dr. Poels, bracht aan plaatsen, woningverenigingen, enz., ter bespreking en inspectie van de in uitvoering zijnde woningbouwprojecten.
9. Jan Stuyt is de ontwerper geweest van de gezellenhuizen te Heerlen (1915) en Egelshoven (1919). Voor belangstellenden wordt gaarne nader verwezen naar: Sjef Maas, Gezellenhuis "Lindenheuvel" exit, Heemkundevereniging Geleen 1983, blz. 103-109.

10. Een welgemeend woord van dank is hier zeker op zijn plaats aan de heer J. Peeters, directeur van de Woningvereniging "Hoensbroek", die mij spontaan de beide dossiers over groep 1 en "De Eerste Stap" op mijn verzoek meteen ter inzage verstrekte. Aanvullende informatie terzake bevat tevens: 1912-1987, 75 jaar Woningvereniging "Hoensbroek", 1987, blz. 10-12.
11. Wat het werk van architect Jan Stuyt betreft kan tenslotte nog verwezen worden naar:
- Jan Brom, Jan Stuyt, architect. In: Elseviers geïllustreerd maandschrift, jrg. XXXII, juli-december 1926, blz. 219-229.
  - Annelie Stevens-Ruiters, Volkswoningbouw in Zuid-Limburg van Jan Stuyt (1868-1934). Sociale betrokkenheid of routine? (1979, scriptie).
  - P. Houwink, Stuyt, een architect om niet te vergeten, z.j. (scriptie).

In Hoensbroek.

Joost van Vondelstraat.

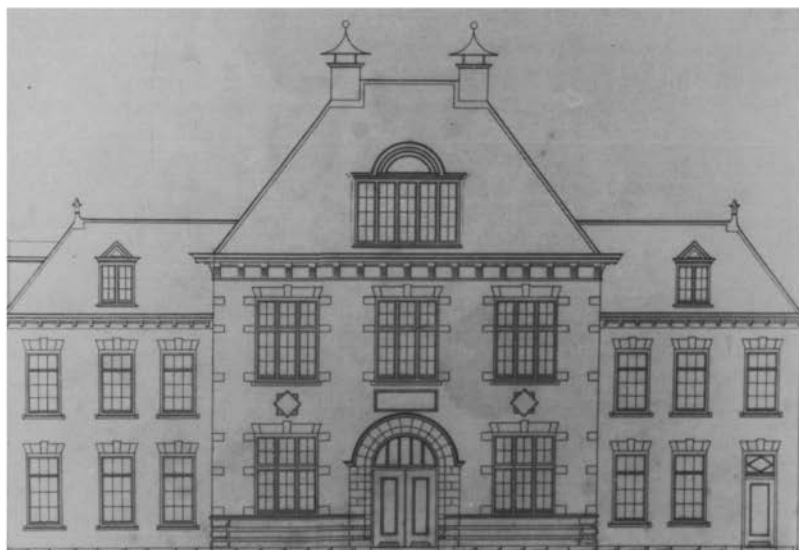
Overzicht van gebouwen te Heerlen, ontworpen door Jan Stuyt

1909	Corneliuskerk te Heerlerheide (met J. Cuy-pers)	
1911	- Bondsgebouw Christelijke Arbeidersorganisa-ties Stationsstraat	gesloopt
	- Bakkerij Coöperatie Ons Dagelijksch Brood Parallelweg	gesloopt
1912	- Vroedvrouwschool met directiewoning Akerstraat	gesloopt
	- Villa Haex Akerstraat 126	
	- Kantoorgebouw M.T.E.L.S. (Maatsch. tot Ex-ploïtatïe Limburgse Steenkolenmijnen, ge-naamd Oranje-Nassau)	niet gerealiseerd
1913	- Volksgaardeuken-Gezellenhuis, later Hotel Terminus Parallelweg	gesloopt
	- Ambachtsschool (nu LTS), met uitbreidingen in 1917, 1920 en 1930 Burg. de Hesselleplein 31	
	- Villa Schweitzer Valkenburgerweg	gesloopt
1915	- 57 woningen op de Molenberg	gesloopt
	- 100 woningen op de Keek, Heerlerheide	gesloopt
	- 100 woningen in Nieuw-Einde	gesloopt
1916	R.K. St. Martinusschool te Welten De Doom 11	
1917	- Drukkerij Gorter, nu Xenos Saroleastraat/Dautzenbergstraat	
	- Woningen Dautzenbergstraat 28-38	
1918	- Villa Duysens, nu Computer Centrum Neder-land Honingmanstraat 59	
	- Philipsbank Bongerd	gesloopt
	- Woonhuis dr. Zoetmulder Caumerbeeklaan 70	
	- Magazijn Nederlandsche IJzerhandel Honingmanstraat	gesloopt
	- Kerk O.L. Vrouw van Lourdes, Molenberg	niet gerealiseerd
1919	- 404 woningen en 18 winkels, Molenberg	ged. gesloopt
	- 200 woningen Heerlerbaan	bijna geheel gesl.
	- Uitbreiding Ziekenhuis Putgraaf	gesloopt
	- Ambtenarenhuis, Parallelweg	niet gerealiseerd

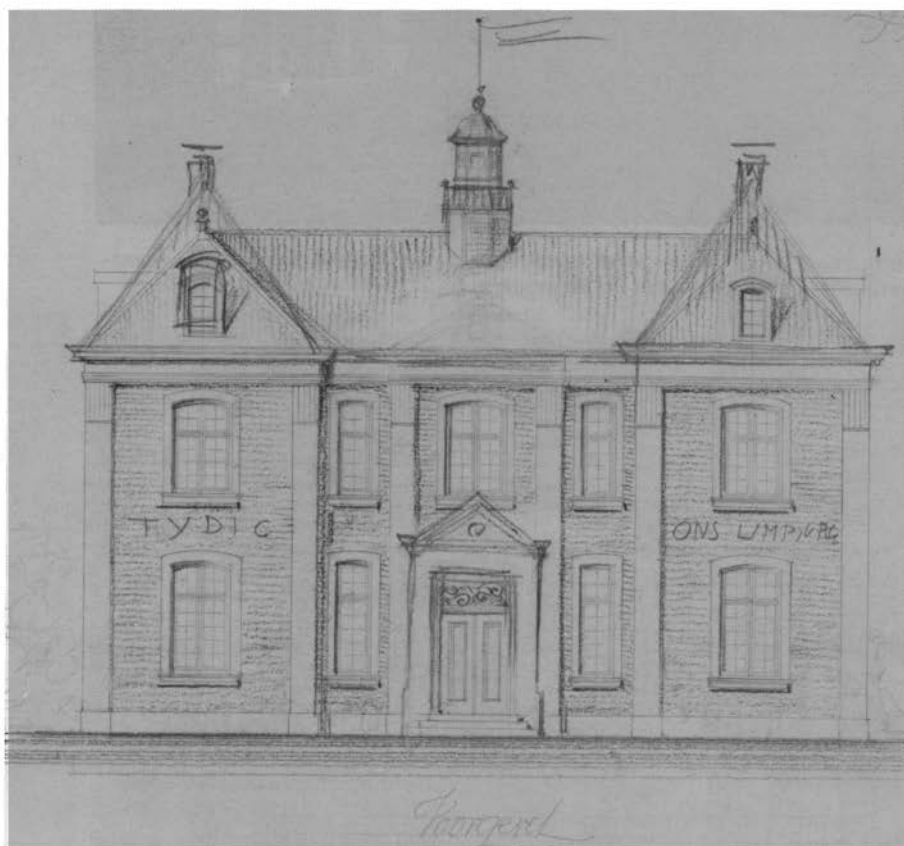

Bergstraat 11-13. Het pand rechts heeft nog de oorspronkelijke raamverdeling en de ronde bol bij de ingang.

Bondsgebouw Christelijke Arbeidersorganisaties. Stationsstraat (gesloopt).

- 1920   Voedvrouwschool St. Elizabeth met latere
             uitbreidingen.
             Doopkapel in 1935 door zijn zoon Giacomo
             Stuyt
             Zandweg 180
-      Woningen voor ambtenaren, beambten en
             middenstanders
             Akerstraat 104
             Bergstraat 11-21
             Caumerdalschestraat 6-10
             Caumerbeeklaan 46-52, 62, 66-68
             Molenberglaan 46-50, 73-75, 112-132
- 1921   18 woningen in Welten
             De Thun 172-190, Mergelsweg 184-198
- 1923   Kantoorgebouw Tijdig en Ons Limburg   niet gerealiseerd

Ontwerp Kantoorgebouw voor "Tijdig" en "Ons Limburg" (niet uitgevoerd).

Overzicht van gebouwen te Hoensbroek, ontworpen door Jan Stuyt

1913	R.K. Meisjesschool Dorpstraat (later Hoofdstraat)	gesloopt
1914	- 100 woningen De Slak-De Horst - Klooster en Patronaat Minderbroeders- Conventuelen Mariarade	niet gerealiseerd
1914/5	68 woningen Kloosterkolonie	
1916/7	- 161 woningen Lotbroekerveld - 90 woningen De Metten - 24 woningen De Butting - 33 woningen De Metten	gesloopt gesloopt gesloopt gesloopt

N.B. Straatnamen en huisnummering zijn gegeven volgens de situatie van 1988.

J.T.J. Jamar
A. Stevens-Ruiters
Nic. H.M. Tummers

Ingang Technische School. Burg. de Hesselleplein.

